

DVĚ ZANIKLÉ STŘEDOVĚKÉ VSI NA ROZHRANÍ NYMBURSKA A JIČÍNSKA A JEJICH SOCIÁLNÍ KONTEXT

Tomáš Klír
Jan Kypta
Jiří Marounek
Ondřej Malina

Cílem studie je prezentace podrobné dokumentace povrchově patrných reliktů dvou zaniklých středověkých vsí v okrese Nymburk. Jejich intravilán i extravilán pohltit les. V obou lokalitách se podařilo rekonstruovat celkovou dispozici zástavby. U jedné ze vsí je stav zachování reliktů pluziny natolik příznivý, že dovoluje celkovou rekonstrukci a typologickou klasifikaci. Podstatnou částí studie je rovněž rozbor písemných pramenů, díky kterému se podařilo nejen datovat zpusnutí a zánik obou vsí do 15. století, ale zčásti poznat i jejich sociální kontext v závěrečném období existence. Získané poznatky jsou zasazeny do regionálního sídelně-historického kontextu.

Klíčová slova: Nymbursko – Královéměstecko – středověké osídlení – zaniklé středověké vsi – pluziny – tvrziště – nižší šlechta – LiDAR

Two Deserted Medieval Villages at the Border of the Nymburk and Jičín Districts and Their Social Context

The study seeks to present a detailed documentation of the visible relics of two deserted medieval villages in the Nymburk district (Central Bohemia). A forest engulfed their internal and external built-up areas. The entire layouts of the built-up areas were successfully reconstructed in the two localities. The propitious preservation of the division lines of the ploughed areas at one of the villages resulted in an overall reconstruction and typological classification. The second aim of the study is the analysis of written sources that not only could date the desolation of the two villages in the 15th century, but also partly learn about their social context during their declining years. The imparted knowledge was set according to the regional settlement and historical context.

Keywords: Central Bohemia – medieval settlement – deserted medieval villages – ploughed areas – fortified manor – lower nobility

Úvod

Polabská nížina je mezi dolní Jizerou a Cidlinou lemována nápadným lesnatým pásem, který v pozdním středověku zhruba odděloval Nymburský kraj od krajů Boleslavského a Hradeckého. Dnes je tento lesnatý pás víceméně kompaktní, ve vrcholném středověku však byl prostoupen řadou vsí, z nichž některé navazovaly na raně středověké sídelní areály, jiné naopak vznikly až v samém závěru sídelního postupu.¹⁾ Na tomto místě obracíme pozornost ke dvěma zaniklým vsím, které byly situovány v severní a severovýchodní části dnešní zalesněné zóny a zanechaly výrazné terénní pozůstatky. Obě dosud unikaly evidenci v odborné i vlastivědné literatuře, přestože patří k nejhodnotnějším archeologickým památkám svého druhu ve Středočeském kraji, neboť u nich dokážeme postihnout základní rysy sídelní formy – intravilánu i pluziny. Objektem našeho zájmu se staly díky digitálnímu modelu terénu, vytvořenému z dat plošného leteckého laserového skenování zemského povrchu České republiky. Relikty zástavby jsou zjevné i na veřejně dostupném zobrazení, pozůstatky rozvržení pluzin můžeme sledovat jen pomocí kvalitnějších zpoplatněných dat.²⁾

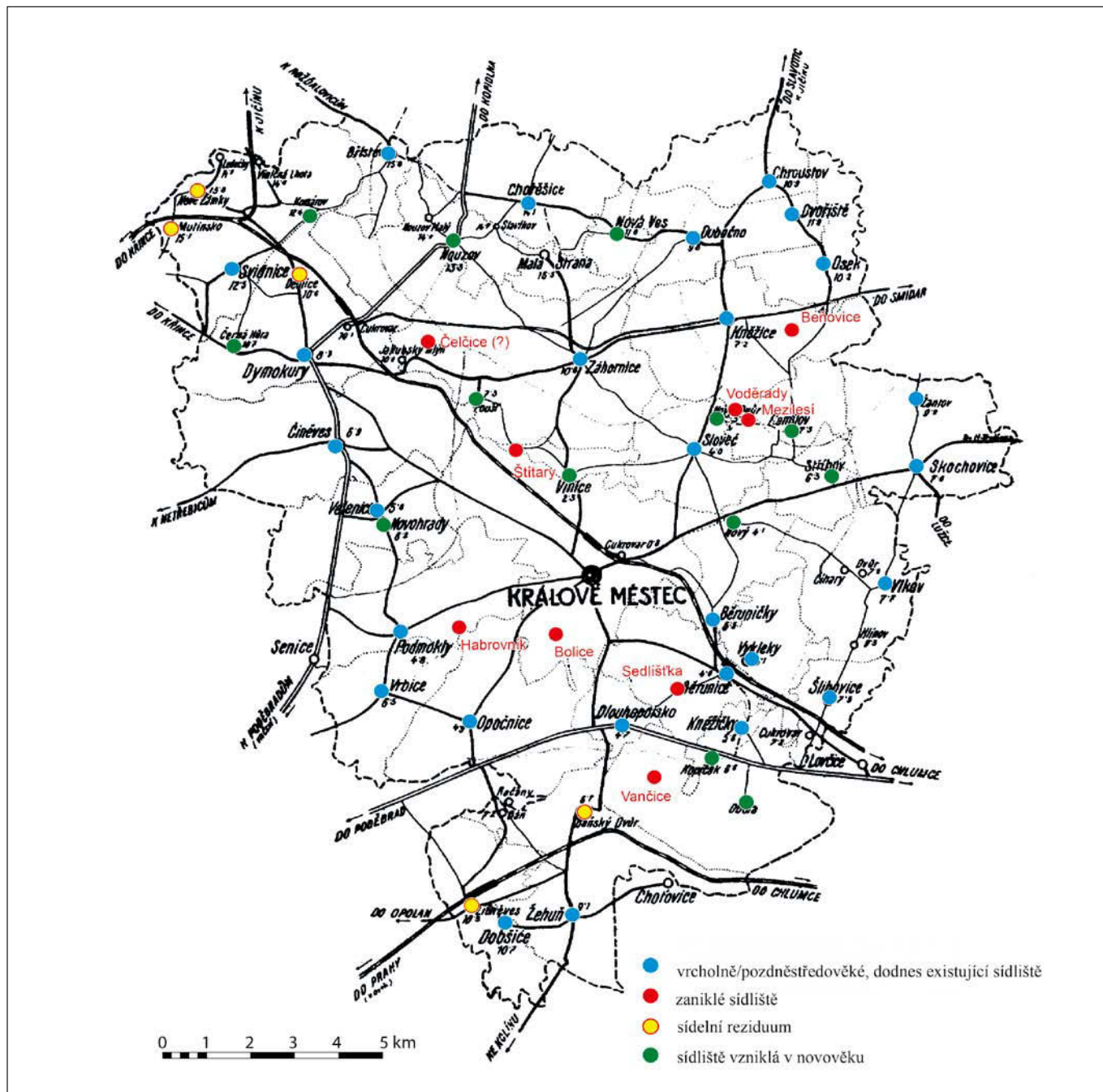
Předkládaná studie má dva cíle. Prvním je zpřístupnit komplexní dokumentaci povrchově patrných reliktů zaniklých vsí. Pořízené situační plány vycházejí z dat leteckého skenování, výslednou podobu však získaly díky tradičnímu geodeticko-topografickému průzkumu. Jednotlivé terénní tvary byly podrobně analyzovány, dokumentovány a kartograficky znázorněny, včetně zanesení rozsahu novodobých zásahů. Druhým cílem je zasadit obě vsi do sídelně-historického a sociálního kontextu na základě rozboru písemných pramenů. Primárním předpokladem přitom je připsat terénní reliktu některým z dosud přesně nelokalizovaných sídlišť, která jsou známa z písemných pramenů. To si vyžádalo obsírnější rozbor a argumentaci.

Pozornost soustřeďujeme především na sídliště situované na katastrálním území (dále jen kat. ú.) Záhornice, jež hypote-

ticky ztotožňujeme se vsí Čelčice. Mezi jejími doloženými držiteli a zdejšími rezidenty z řad nižší šlechty nalézáme jednu zvláště pozoruhodnou osobu – Bohuňka, který se psal s přízviskem Puklice. Bohuňek zažil pozoruhodný sociální vzestup, přičemž kolem roku 1400 patřil mezi vysoké zemské úředníky a dvořany Václava IV. Rozbor písemných zmínek o zaniklých Čelčicích přinesl zároveň zajímavý vhled do komplikovaných poměrů drobné lokální šlechty a extrémně fragmentární majetkové držby na Královéměstecku v posledních dekadách 14. století a v 1. polovině 15. století. Studie jako celek tím ukazuje, jak víceméně náhodný zájem o dvě neznámé archeologické lokality může přispět nejen k regionálním dějinám, ale mít i přesah k obecnějším sídelně-historickým a sociálním tématům. Nutnou daní je ovšem čtenářsky poněkud úmornější přehled rozptýlených písemných zmínek. Článek chápeme jako první hlubší sondu do historie osídlení regionu, jehož vysoký výpovědní potenciál ostře kontrastuje s malým zájmem dosavadního bádání.

Přírodní poměry

Obě zaniklá sídliště leží v geomorfologickém podcelku Mrlinská tabule, která je charakterizována jako plochá pahorkatina v povodí střední Mrliny, kde podloží tvoří převážně slínovce, vápnité jílovce a prachovce, s polohami křemitých jílovců a vzácně spraši. Nejnížší polohy leží na jihu a jihozápadě v pásu, kde Mrlinská tabule přechází výraznými svahy do rozsáhlé Nymburské kotliny (187–205 m n. m.). Většina tabule má povahu erozně denundačního reliéfu, pro který jsou typické plošiny střídané mělkými a plochými proláklina-mi nebo zvýšenými pahorky (200–250 m n. m.). Vyšší a reliéfně členitější jsou okrajové zóny na západě, severozápadě a východě tabule (250–300 m n. m.). Mrlinská tabule se dělí na geomorfologický okrsek Rožďalovické tabule, v němž leží zaniklé sídliště na kat. ú. Hasina, a okrsek Královéměstecké tabule, kde se nachází zaniklé sídliště na kat. ú. Záhornice (*De-mek – Mackovčín ed. 2006, 247, 306, 384; Špička 1948, 7–8*).

Obr. 1: Sídelní síť na Královéměstecu (zpracoval T. Klír na podkladu převzatém z: Poděbradsko III/1, s. 11).

Nejvýznamnějším tokem je Mrlina, která zhruba odděluje Rožďalovickou a Královéměstecskou tabuli. Důležitými toky na Rožďalovické tabuli jsou Hasinský a Libáňský potok, na Královéměstecské tabuli Šitarský potok, jenž protéká po diagonále od jihovýchodu po severozápad. Pro vodní toky na Mrlinské tabuli je charakteristický malý odtok vody, který je dán nepatrným terénním sklonem (Špička 1948, 8–9). Takto utvářený reliéf a vodní síť poskytovaly vhodné podmínky pro zakládání rybníků, s nímž lze počítat již v pozdním středověku, a v extrémní míře zvláště v raném novověku (Poděbradsko I, mapa J. Mladějovského v příloze).

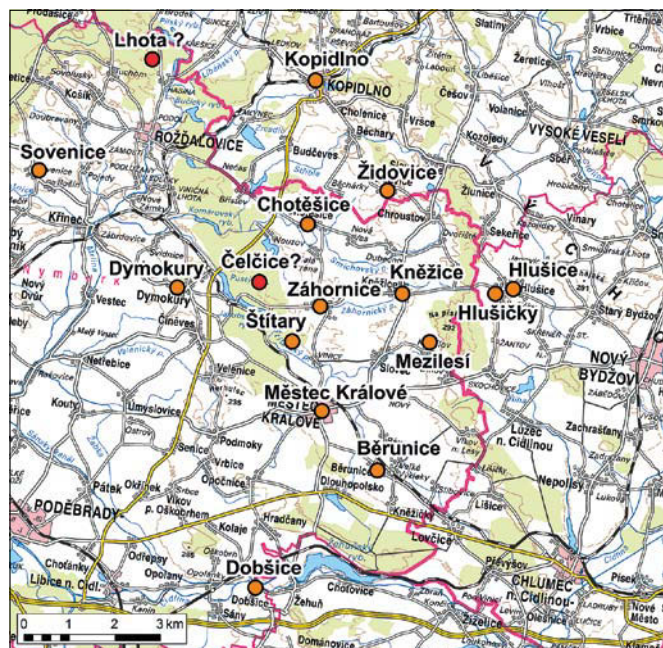
Agroklimaticky tato oblast patří mezi jedny z nejpříznivějších v Čechách, zajišťující dostatečně dlouhé lhůty pro vykonání zemědělských prací a s minimálním rizikem nepřezimování ozimů (Kurpelová – Coufal – Čulík 1975, mapa č. 14). Mírně drsnější, i když stále velmi příznivé charakteristiky vykazují jen nejvýše položené části na západě, severozápadě a severovýchodě (250–300 m n. m.). Holomrazy škodí spíše v nižších

a vlhčích polohách. Srážkové úhrny nejsou vysoké, nicméně na slínovatkách schopných zadržovat vodu dostačují. Suchem naopak mohou trpět lokality na mělkých nebo písčitých půdách, což je i případ dokumentovaných sídlišť na kat. ú. Záhornice a Hasina (Špička 1948, 9–14; Půdní mapa 1 : 50 000).

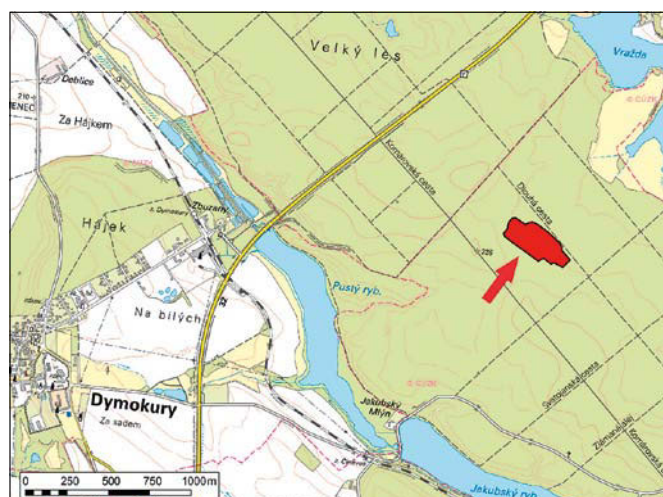
Mezi dnešními ornými půdami mají největší zastoupení slínovatky (pelozem), které jsou sice minerálně bohaté, ale zároveň velmi těžké, mimořádně namáhavé na obdělání a vzhledem k nepropustnému podloží po některé části roku podmačené. Druhou výraznou skupinu představují mělké půdy, jež jsou minerálně chudší a rychleji vysychají. Úspěšné obilnářství předpokládá kvalitní, hlubokou a opakovanou orbu, včetně podzimního zorání půdy pro jařiny, a to v příznivý moment, kdy je sníženo hrudovatění. Většina v současnosti zalesněných půd je slabě nebo středně podzolovaná a má nepříznivé minerální i fyzikální vlastnosti (Špička 1948).

Tereziánský katastr hodnotil většinu katastrálních obcí na Královéměstecu příznivě až průměrně, v rozpětí bonitních

Obr. 2: Vesnice na Královéměstecsku zmíněné v textu (zpracoval J. Marounek na podkladě dat ČÚZK).

Obr. 3: Poloha zaniklé vsi Čelčice (?), katastrální území Záhornice, okres Nymburk (zpracoval J. Marounek na podkladě dat ČÚZK).

tríd 3–5. Rožďalovická tabule vykazovala výraznější kontrasty, neboť bonita katastrálních obcí v jihovýchodní části se vzhledem k přítomnosti spraši u Rožďalovic pohybovala na škále 1–5, zatímco v severozápadní části převažovaly bonity 6–7 (Chalupa a kol. 1964; Terežian online).

Z hlediska přírodních podmínek je Mrlinská tabule jako celek zemědělsky příznivá, protože méně vhodné půdy vytvářejí jen malé enklávy, jejichž negativní dopad bylo možné rozmělnit v dostatečně rozsáhlé plužině. Relativně dobře vychází i ze srovnání s přilehlou rovinou v Nymburské kotlině na straně jedné a Jičínskou pahorkatinou na straně druhé. Současný rozsah zalesnění navíc příliš nekoreluje s přírodními podmínkami. Moderní studie proto doporučovaly část lesů situovaných na bonitních půdách využít pro polní hospodářství, nebo naopak některé méně výnosné orné plochy zalesnit (Špička 1948, 70). Příčiny zániku zdejších vsí v pozdním středověku tak mohou souviset s problémy při zásobování vodou, příp. jinými lokálními a dnes již jen obtížně zachytitelnými těžkostmi.

Zaniklá ves Čelčice (?), kat. ú. Záhornice u Městce Králové

Terénní relikt vsi

Zkoumaná zaniklá ves se nachází v západním sektoru kat. ú. vsi Záhornice (okres Nymburk), který je tímto směrem charakteristicky protáhlý – zvětšený o hospodářské zázemí opouštěného sídliště. Na mapách z 19. a 20. století, které jsme měli k dispozici, nejsou v daném prostoru zaznamenána pomístní jména, v nichž by se ozývala existence někdejšího sídliště. Žádná stopa nebyla zachycena ani při vlastivědném sběru pomístních jmen z přelomu 19. a 20. století (Poděbradsko III/1, 262). Zaniklá ves se rozkládala v plochem terénu, členěném dnes v podstatě jen zářezy drobných zavodněných struh. Z nich naprostá většina vznikla v souvislosti s novodobou meliorací lesa, který zaniklou ves kompletně pohltil včetně její plužiny.

Těžba dřeva a následná výsadba zapříčinily v posledních desetiletích snížení výpovědní hodnoty reliktů zástavby i plužiny. Lokalita je zároveň protkána mnoha lesními cestami a jinými liniovými útvary souvisejícími s moderním lesním hospodařením. Druhá a věková skladba dřevin je v prostoru s reliktů zástavby velice rozrůzněná, což se projevuje na proměnlivé kvalitě dat leteckého laserového skenování zemského povrchu. Zhruba ve středu zájmového území, v místech někdejší návsi, se nachází hustá mladá smrčina. Jedná se o obdélnou plochu o velikosti 100 × 170 m, delší stranou orientovanou od jihozápadu k jihovýchodu. Data leteckého skenování mají v těchto místech průměrnou hustotu pouhé 3 body na 100 m², a tudíž se terénní reliéf na modelu projevuje jako velká mlhovinová skvrna. Povrch terénu v ostatních částech někdejšího intravilánu je naopak zachycen kvalitně, místy i mimořádně dobře. Z nadhledu tak můžeme sledovat objekty, z nichž mnohé by při tradičním terénním průzkumu snadno unikly pozornosti.

Bez pomoci digitálního modelu terénu bychom sotva dokázali rekonstruovat, byť jen základní sídelní osnovu zaniklé vsi, protože orientaci v terénu značně ztěžuje mozaikovitá skladba současného lesa, v němž se střídají hustě a řídké zarostlé plochy. Navíc šlo o poměrně rozlehlou ves; jednotlivé subkomplexy dochovaných reliktů jsou od sebe vzdáleny stovky metrů. Základní východisko rekonstrukce představují terénní relikt, které určují rozsah návsi, jež měla tvar výrazně protáhlého obdélníka orientovaného hlavní osou od severozápadu k jihovýchodu. Relikty zástavby si nejprve představíme formou stručného výčtu, abychom si ujasnili jednotlivé kroky při rekonstrukci tvaru návsi. Poté se vrátíme k lépe dochovaným subkomplexům tvarů, které umožňují postihnout dispozici určitých hospodářských jednotek.

Na digitálním modelu terénu se jasně projevují obě kratší strany návsi. Průběh její severozápadní fronty zřetelně určují relikt jednoho ze dvou vrchnostenských sídel, situovaných těsně vedle sebe. Oba areály můžeme jasně identifikovat podle tvrzišť s centrální plochou ohraničenou kolem dokola příkopem. Na obě tvrziště typu motte bezprostředně navazují pozůstatky hospodářských dvorů. Parcela severněji položeného dvora s tvrzi svou šířkou tvořila celou jednu kratší stranu návsi. Druhý, jižněji položený dvůr s tvrzi byl naopak situován mimo parcelní linie tvořící obvod návsi.

Bezpečně dokážeme určit i jihozápadní stranu návsi, která je částečně vymezena pravidelnou obdélnou plochou, ohraničenou nízkým náspem. Tento poměrně rozlehlý útvar interpretujeme jako pozůstatek dalšího vrchnostenského dvora. Protože se nachází v sousedství zmíněné dvojice dvorů s tvrzišti a jelikož je vůči nim orientován kolmo, jednoduše se dobereme přesné polohy jednoho z koutů návsi – nejzápadnějšího.

Situaci terénních reliktů zástavby na jihozápadní straně návsi značně znejasnily zásahy spojené s těžbou a výsadbou

lesa. Z tohoto důvodu neznáme celkovou délku zmíněného pravoúhlého areálu (dvora), ohraničeného nízkým náspem. Pokračujeme-li dále po obvodu návsi proti směru hodinových ručiček, při celkové rekonstrukci zástavby vsi se můžeme orientovat podle paralelní dvojice přímých liniových hřbetů. Probíhají ve stejném směru jako hlavní osa návsi. Zjevně souvisejí s parcelním ohraničením, důvod jejich zdvojení však zřejmý není, protože se oba hřbety nacházejí v týlové části obvodové zástavby vsi.

Klíčový záchytný bod, díky kterému jsme schopni určit celkovou délku návsi (resp. průběh její druhé kratší strany), představuje svazek úvozových cest, které – jak je zřejmé při prvním pohledu na digitální model terénu – nepochybně fungovaly v době existence vsi. Napojeny jsou přímo na prostor návsi, přičemž jejich souběh tvoří jasný protějšek vůči jednomu ze dvou areálů dvora s tvrzi. Právě toho, jehož čelo určovalo severozápadní stranu návsi. V místě, kde cesty začínají (resp. vyznívají), proto rekonstruujeme jihovýchodní konec návsi, která se zde z jedné strany patrně zužovala do nálevkovitého tvaru. V jihozápadním sousedství cest se totiž nachází několik nepravidelně rozmístěných jam, které mohou souviset s relikty zástavby vsi. Svou polohou by kolidovaly s plochou návsi, pokud by v těchto místech byla pravidelně geometricky vyměřena ve tvaru obdélníka.

Severovýchodní stranu návsi vyznačuje průběh dlouhého liniového hřbetu, který je nejlépe patrný v blízkosti svazku úvozových cest, kde se pravoúhle zalamuje do krátkého úseku napojeného přímo na jeden z úvozů. Ve své východní polovině je hřbet místy těsně lemován recentní odvodňovací strouhou, přesto nepochybujeme o jeho středověkém stáří (vzhledem k celkové dispozici terénních relikvů). Dlouhý liniový hřbet na druhé straně „dobíhá“ až těsně k areálu dvora s tvrzištěm. Dlouhý (místy recentně přerušovaný) hřbet pokládáme za parcelní linii, spojující čela někdejších usedlostí do souvislé návesní fronty. Z jejich zástavby se dochovaly jen málo výrazné relikty. Pouze v jednom relativně krátkém úseku registrujeme kumulaci několika terénních útvarů (obr. 7), které považujeme za pozůstatky poddanských usedlostí. Jinde byly prakticky zničeny při lesním hospodaření v posledních desetiletích.

Podle výše uvedených záchytných bodů dokážeme spolehlivě rekonstruovat celkovou sídelní formu vsi, jejíž základní komponentu představovala pravidelná obdélná náves protáhlého tvaru o rozměrech cca 340 × 70 m. Rozsah prostranství na digitálním modelu terénu vyvstává zejména díky pozůstatkům ohrazení v podobě nízkých hřbetů, vysokých 15–30 cm. Předpokládáme, že náves byla obestavěna víceméně po celém obvodu. Z terénních stop zástavby však zbylo jen torzo. Zatímco areály vrchnostenských sídel se dochovaly poměrně zřetelně (obr. 6), pozůstatky zástavby poddanských usedlostí jsou mnohem méně patrné (obr. 7). Po obvodu někdejší návsi je identifikujeme pouze na dvou místech, což může mít dvojí příčinu. Kromě devastáčních následků recentního lesního hospodaření je nutné vzít v potaz i možný dominantní podíl dřeva v konstrukcích obytných a hospodářských staveb.

Pozůstatky vrchnostenských sídel jsou nepřehlédnutelné díky dvěma tvrzištím charakteristických tvarů. Pozoruhodné však je, že se půdorysně vzájemně liší, třebaže jsou situována vedle sebe. Jedno, severněji položené, je kruhové, druhé víceméně pravoúhlé. Liší se i formou opevnění. Obě jsou sice po celém obvodu obehnána příkopem, jižní tvrziště je však navíc chráněno vnějším valem. Výměrou centrální plochy se tvrziště vzájemně v podstatě shodují. Areály vrchnostenských sídel na sebe bezprostředně navazují, i přes absenci výraznějších pozůstatků dělicího hrzení je ale dokážeme od sebe oddělit.

Areál severnějšího vrchnostenského sídla je dvoudílný, podobající se svým celkovým půdorysem čtverci se zaoblenými rohy, přičemž tvrziště je v něm situováno výrazně excentricky

– ve východním koutu ohrazené plochy a zároveň téměř v ose návsi. Jihovýchodní strana tohoto areálu totiž tvořila jednu z kratších front návsi. Bezprostřední vazba kruhového tvrziště na veřejné prostranství představuje další podstatný rozdíl oproti jižnějšímu tvrzišti. Toto k návsi nepřiléhalo, nýbrž bylo vůči ní situováno v odstupu asi 50 m – na diagonále vůči koutu obdélného prostranství.

Areál severnějšího vrchnostenského sídla je vůči návsi ohraničen nevýrazným terénním stupněm, jenž při tvrzišti přechází v krátký a úzký násep vysoký maximálně 25 cm. Ten se patrně kolem tvrziště zatáčel, situaci tu však znejasnila lesní cesta. Hloubka obvodového příkopu tvrziště činí maximálně 1,1 m. Na severozápadní a severovýchodní straně je areál jasně vymezen dvěma zalomenými hřbety o výšce kolem 20 cm. Hřbety na severozápadní straně probíhají v jedné přímé linii, ale nespojují se, uprostřed zeje 5 m široká mezer. Přerušení je patrně původní, indikuje průjezd do polí. U této proluky se jeden z hřbetů kolmo zalamuje a zabíhá do vnitřku areálu, čímž ho rozděluje na dvě přibližně stejně velké části. V severní polovině se nachází tvrziště, jinak je daná plocha rovná. Zato v jižní polovině areálu zjišťujeme stopy zástavby v podobě kumulace jedné jámy a dvou konvexních objektů, z nichž východnější položený má na svém temeni pravidelnou sníženinu. U těchto objektů se vytrácí obvodový hřbet – ohrazení se patrně napojovalo na týlní strany staveb, které tak plnily i vymezující funkci vůči areálu sousedního dvora s tvrzištěm.

Zatímco pozůstatky dvora, jenž příslušel ke kruhovému (severnějšímu) tvrzišti, se dochovaly v poměrně dobře „čitelné“ podobě, interpretaci terénních situací vázaných na pravoúhlé tvrziště značně ztěžují rozsáhlé recentní zásahy. Zdá se, že i toto tvrziště bylo v areálu dvora situováno podobně excentricky jako kruhové tvrziště. A patrně rovněž leželo při jeho severovýchodním okraji. Plocha jižně od pravoúhlého tvrziště byla recentně planýrovaná a dnes ji navíc pokrývá těžko prostupný porost mladých stromků. K hypotéze, že se v těchto místech rozkládal příslušný hospodářský dvůr, nás vedou průběhy dvou liniových objektů. Oba ostře končí právě u planýrované plochy. Za fragment zdevastovaných pozůstatků ohrazení dvora považujeme krátký úsek liniového hřbetu (vysoký maximálně 20 cm), který se na severozápadní straně napojuje na vnější val tvrziště. S obvodovým ohrazením dvora patrně souvisejí i terénní útvary v jihovýchodním sousedství tvrziště. Zde se nachází pravoúhlý útvar připomínající svými dimenzemi centrální pahorek tvrziště. Jako kdyby byl obehnán (ze dvou stran zavezeným) příkopem a z jedné (jihovýchodní) strany i valem. Ten na jižní straně patrně dále pokračoval do dnes planýrované plochy. Že by se jednalo o pozůstatky třetího tvrziště, je málo pravděpodobné. Nutno ale zdůraznit, že dané útvary jsou řádově výraznější oproti výše popisovaným objektům, které lze jasně interpretovat jako obvodové ohrazení hospodářských dvorů.

Jižní tvrziště je obehnáno příkopem hlubokým maximálně 1,5 m a valem, jehož koruna je oproti vnější patě převýšena o 20–80 cm. Temeno tvrziště je poměrně výrazně narušeno recentními zásahy, v jejichž místech na povrch terénu vystupují kumulace kamenů, snad destrukce staveb. I přes zásahy je jasně patrný čtverhranný tvar centrální plochy.³⁾

Na jihovýchodní straně se od vnějšího valu pravoúhlého tvrziště odpojuje krátký, ale poměrně výrazný liniový hřbet (vysoký kolem 60 cm), který se po 12 m kolmo zalamuje a pokračuje v mnohem méně výrazných dimenzích (výška klesá na 20 cm) v přímé linii, která vede přesně v prodloužení severozápadní návesní fronty. Uvedené relikty patrně představují relikty hrzení, které z jedné strany vymezovalo dosti širokou proluku mezi severozápadní a jihozápadní frontou návsi. Proluka, jejíž šířka činí přibližně 37 m, je z druhé strany ohraničena jedním z úseků liniového hřbetu, který obíhá velký prostor

Obr. 4: Pozůstatky intravilánu a pluzžiny zaniklé vsi Čelčice (?). Digitální model terénu (zpracoval O. Malina na podkladě dat ČÚZK).

lehce trapézovitého tvaru. Tato rozměrná protáhlá parcela tvořila součást jihozápadní fronty návsi. Relikty ohrazení v podobě hřbetu vysokého maximálně 30 cm obíhají plochu širokou 50–60 m a dlouhou přinejmenším 110 m. Původní délku takto vymezeného pozemku neznáme, protože jihovýchodní strana ohrazení zanikla beze zbytku následkem lesního hospodaření. U dochovaných úseků ohrazení není patrný pozůstatek vstupu, resp. průjezdu (veškeré proluky, které linii narušují, jsou evidentně recentní). Vnitřní plocha je rovná, pouze s jednou rozměrnou jámou, která může být recentní („podezřelá“ je, že se do ní sbíhají recentní odvodňovací stružky).

Ohrazená plocha v jihozápadní frontě návsi mohla být mnohem delší, i při délce 110 m je ale nepravděpodobné, že by daný pozemek příslušel k některé z poddanských usedlostí. Výměrou odpovídá spíše hospodářskému dvoru vrchnosti. Sotva ale patřil k jižnějšímu tvrzišti, od něhož je oddělen dosti širokou prolukou. Jednalo by se tedy o už třetí takovou hospodářskou jednotku, kterou v lokalitě identifikujeme.

Jakkoli plochu s relikty tvrzí a k nim příslušných dvorů vážně poškodily různé zásahy spojené s novodobým lesním hospodařením, zůstala relativně dobře zachovaná oproti zbývajícím částem zástavby po obvodu návsi. Nejvíce zdevastovaná je její jihozápadní fronta. Kromě výše popsaného ohrazeného prostoru, situovaného v blízkosti tvrzišť, z ní téměř nic ne-

zbylo. Pouze na jejím jihovýchodním konci, v blízkosti svazku úvozových cest, zjišťujeme tři blízko sebe ležící jámy (o průměru kolem 3 m a hloubce kolem 70 cm), které mohou být pozůstatky zástavby poddanských usedlostí.

Ani na druhé delší (severovýchodní) straně návsi není stav dochování terénních reliktních zástavby o mnoho příznivější. V celé frontě jen v jednom místě přetrvala kumulace objektů, které zjevně představují pozůstatky poddanských usedlostí. Různě rozměrné konvexní a konkávní objekty však nedokážeme blíže interpretovat; kromě jedné výjimky se hloubka jam pochybuje do 10 do 40 cm, konvexní objekty jsou vysoké maximálně 35 cm. Kumulaci na jihovýchodní straně uzavírá výrazně protáhlý konvexní útvar pravoúhlého půdorysu, který představuje pozůstatek vícedílné stavby, snad obytné. S kumulací objektů na severozápadní straně sousedí pozůstatek ohrazení v podobě hřbetu ve tvaru písmena L (výška hřbetu činí 10–20 cm). Dvě jámy jsou vůči jádru kumulace objektů výrazněji posunuty jihozápadním směrem. Z nich jižněji položená je hodně výrazná, její hloubka dosahuje 1 m.

Terénní relikty pluzžiny

V okolí zaniklé vsi se dochovalo několik různě dlouhých liniových útvarů, které můžeme považovat za pozůstatky pluzžiny.⁴⁾ Svým průběhem totiž korespondují s orientací návsi.

Obr. 5: Pozůstatky intravilánu a plužiny zaniklé vsi Čelčice (?). Digitální model terénu s interpretací terénních reliktů. **Legenda:** fialové linie – parcelní hranice (liniové hřebety) po obvodu návsi; žluté linie – hranice (liniové hřebety) po stranách a v týlu parcel; tmavě modré linie – příkopy (souvislé kruhové útvary vyznačují dvojici tvrzišť); červená linie – vnější val tvrziště; světle červené plochy – intravilán vsi (prázdná plocha uvnitř vyznačuje náves); fialové plochy – stopy těžby kamene; zelenožluté plochy – úvozové cesty; oranžové linie – hřebety ohraňující jednotlivé tratě polí; zelené linie – konvexní mezní pásy; modré linie – konkávní mezní pásy (zpracovali O. Malina – J. Marounek na podkladě dat ČÚZK).

Identifikovali jsme je až za pomoci digitálního modelu terénu. Nutno hned úvodem zdůraznit, že stav dochování reliktů je na pomyslné hraně seriózní rekonstrukce. Jasně identifikujeme jen dvě dlouhé linie, které interpretujeme jako ohrazení jednotlivých polních tratí. Jedna z těchto linií navazuje na severozápadní (kratší) stranu návsi, a to z obou stran. Zatímco její průběh od intravilánu k severu má podobu nízkého hřebetu, k jihu se projevuje jako minimálně zřetelný žlab, pouze v blízkosti zástavby má formu hřebetu, resp. terénního stupně (tento krátký úsek ale může souviset s ohrazením přilehlého hospodářského dvora). Obvodové traťové linie, které navazují na severozápadní čelo návsi, jsou pozoruhodně přímé. Tím spíš zaujme klikatý ráz druhé dlouhé linie, kterou rovněž – ovšem jen hypoteticky – pokládáme za další dělicí linii traťového rozvrhu polností. Probíhá severovýchodně od vsi, přičemž po celé délce má formu hřebetu orientovaného v podstatě stejně jako hlavní osa návsi

Kromě těchto dlouhých linií si na digitálním modelu terénu všimneme na několika místech relativně kratších liniových prvků, které patrně představují stopy po mezních pásích mezi jednotlivými parcelami. Svou orientací korespondují s osou návsi. S ní jsou buď paralelní, nebo vůči ní probíhají kolmo. Pokud je naše interpretace stop plužiny správná, pak její fragmenty odpovídají traťové formě.

V jihozápadním sektoru prezentovaného polygonu letcky naskenovaného zemského povrchu barevně zvýrazňujeme ještě stopy po těžbě (asi kamene) a dvojici svazků úvozových cest. Tyto reliktů však s dobou existence vsi zřejmě nesouvisí, vyloučit tuto možnost ale nemůžeme.

Sídelně-historický kontext

Královéměstecská tabule z velké části odpovídá spádové oblasti Městce Králové a překrývá se také s příslušným bývalým soudním okresem (dále Královéměstecsko; *Poděbradsko III/1*). Z hlediska archeologického zájmu jde o oblast okrajovou, mj. bez dokladu významnějšího raně středověkého centra, které nicméně evidujeme v blízkém sousedství.⁵⁾ Nálezy z tzv. časně slovanského a starohradištního období z Královéměstce chybí a mimořádně vzácné jsou dosud i doklady tzv. středohradištního osídlení (srov. *Bubeník 1997; AIS ČR*). Nutno ale dodat, že dosavadní evidence v důsledku malého archeologického zájmu sotva poskytuje reprezentativní obraz.

Hlavní komunikační osou oblasti byla cesta z Prahy do východních Čech, která se ustálila po založení města Nymburka ve 2. polovině 13. století a na níž vznikl i Městec Králové, poddanské město s první zmínkou teprve z roku 1357, původně v držbě českých královen (*Vávra 1972; Profous 1954, 54; Šimák 1938, 828–829; Sedláček 1932, 399–400; Po-*

děbradsko III/1, 156–173). O významu Městce svědčí skutečnost, že podle nejstarších dochovaných desek dvorských byl jedním ze tří provolací míst Hradeckého a Mýtského kraje (1380–1394), k nimž teprve koncem 14. století přibyl nejprve Nový Bydžov a později Jaroměř a Dvůr Králové (*AC 31*, XXI; *AC 35*, XVII; *AC 36*, XI).

Nejstarší písemné zmínky se z velké části týkají pásu sídlišť situovaných v nízko položeném území na rozhraní Poděbradské roviny a Královéměstské tabule. Roku 1223 Sezema z Kostomlat daroval vilémovskému klášteru ves Opočnici (*CDB II*, 241–242, č. 252; *Klír – Vojtěchovský 2013*, 347–349). Václav II. obdaril roku 1305 klášter sv. Jiří Velenicemi a polovicí Podmok, zatímco pražské kapitule daroval Vrbici a druhou polovinu Podmok (*RBM II*, 881, 883; *Šimák 1938*, 828). K panovníkovu majetku za Václava II. patřila i Činěves, v níž měl jakýsi Chrsten vyměřit 50 lánů (*Šimák 1938*, 828; *Profous 1947*, 310). V predikátu se roku 1249 objevily Dymokury (*CDB IV/1*, 284, č. 173), pozdější doklad uvádí jejich prodej Václavem II. klášteru v Sedlci (spolu s Čelákovici 1293; *RBM II*, 656, č. 1523). Časné zprávy chybějí jen o později zaniklém Habrovniku.

Ze sídlišť situovaných na vlastní Královéměstské tabuli se v predikátech rané pozemkové šlechty objevily pouze Záhornice (1225; *CDB II*, 272, č. 278), doplněné v závěru přemyslovského období ještě Kněžicemi (1295; *RBM II*, 725) a později zaniklou Libněví (1300; *RBM IV*, 758). Pozoruhodně časná zmínka se váže k vysvěcení kostela opatovického kláštera v Žehuň (1137; *FRB II*, 396) a poněkud mladší k desátku plynoucího kostelu ve Slovcích, který spravovali zderazští křižovníci (1278; *CDB V/2*, 582, č. 862). V přemyslovském období byly ještě zmíněny později zaniklé Bolice a Štítary. Bolice spolu s Opočnicí převzali roku 1288 jako pusté od vilémovského kláštera Smil a Oldřich z Lichtenburka, a to doživotně s podmínkou obnovení (*RBM II*, 625, č. 1456; *Monumenta VI*, 389, č. 113; *Vacek 1921*, 120–121). Roku 1304 Václav II. odebral hrad Bradu a město Jičín Lvovi z Konecchlumí a zároveň mu je kompenzoval vsí Štítary s 16 obdělávanými lány, 8 neobdělávanými a rychtou (*RBM II*, 872, č. 2015; srov. *Šimák 1938*, 828).

Většina vsí je doložena teprve v lucemburském období, především v 2. polovině 14. století. Mezi nimi převládala fragmentarizovaná držba drobné šlechty (22 sídlišť). Majetky církevních institucí doložené v předhusitském období byly minoritní a často se mísily s drobnou šlechtickou držbou. Poměrně kompaktní komplex statků na severovýchodě Královéměstska držel pouze klášter v Opatovicích (Chroustov, Dvořiště, Dubečno a Osek; až do 4. čtvrtiny 14. století Žehuň; *Nohejlová 1925*, 57). Augustiniánskému klášteru sv. Tomáše v Praze úročili někteří poddaní v později zaniklých Štítarech a Habrovniku, které původně držela drobná šlechta. Augustiniánům ještě úročilo větší množství poddaných ve vsi Opočnici (*Kadlec 1985*, 85, 311–316, č. 145a–147). Smíchovští kartuziáni drželi alespoň zčásti Záhornici, zderazský klášter Chotěšice a Slovec (*RBM VI/2*, 239–240, č. 431; *CDB II*, 358, č. 349; *RBM II*, 471, č. 1113; *LC II*, 89; *LC VII*, 246; *Šimák 1938*, 828; *Tomek 1893*, 116, 119, 122). Klášteru sv. Jiří úročili poddaní v Podmökách a Velenicích, k oltářům u sv. Víta pak někteří poddaní z Kněžic, Běrunic a Štítar (*Tomek 1893*, 60–61, 63–64; *Šimák 1938*, 828).

Můžeme shrnout, že sídliště ležící v nejnižší položeném pásu na rozhraní Poděbradské roviny a Královéměstské tabule patřila za posledních Přemyslovců k poděbradské vilikaci, postupně je ale získávaly významné církevní instituce (*Klír 2014b*, 706, 709–710, Abb. 3). Samotnou Královéměstskou tabuli ve 14. století charakterizovala fragmentarizovaná držba drobné šlechty, což stálo v kontrastu zvláště s oblastí přiléhající na západě a jihu (*Klír 2008*, 261, obr. 5).

Sídliště	Jméno	Suma
S doklady držby pouze drobné šlechty	+Bán; +Beňovice; Běruničky; Břístev; +Čelčice; Činěves; +Deblice; Dlouhopolsko; Dobšice; Kněžičky; Ledečky; Lhota Viničná; +Libněves; +Mezilesí; +Sedláška; Skochovice; Slibovice; +Vančice; +Voděrady; Vykleky; Žantov; Žehuň	22 (52,4 %)
S doklady držby církevních institucí (kompletní nebo promíšená se šlechtickou)	Běrunice; +Bolice; Dubečno; Dvořiště; Dymokury (1290); +Habrovník; Chotěšice a Chotěšičky; Chroustov; Kněžice; Opočnice; Osek; Podmok; Slovec; +Štítary a Štítárky; Velenice; Vrbice; Záhornice	17 (40,5 %)
Neurčitelné*	+Mutěnice (1543); +Nepokojnice (1543); Svídnice (1436 /?)	3 (7,1 %)
Celkem	-	42 (100,0 %)

Tabulka 1. Majetková struktura Královéměstska v předhusitském období (sestaveno podle: Profous 1947, 1949, 1954, 1957; Kartotéky Augusta Sedláčka; Šimák 1938, zvl. 828–829; Poděbradsko III/1; Klír 2008, 261, obr. 5). Legenda: + – sídliště zcela zaniklá nebo později reziduální sídliště; * – pozdní písemné zmínky.

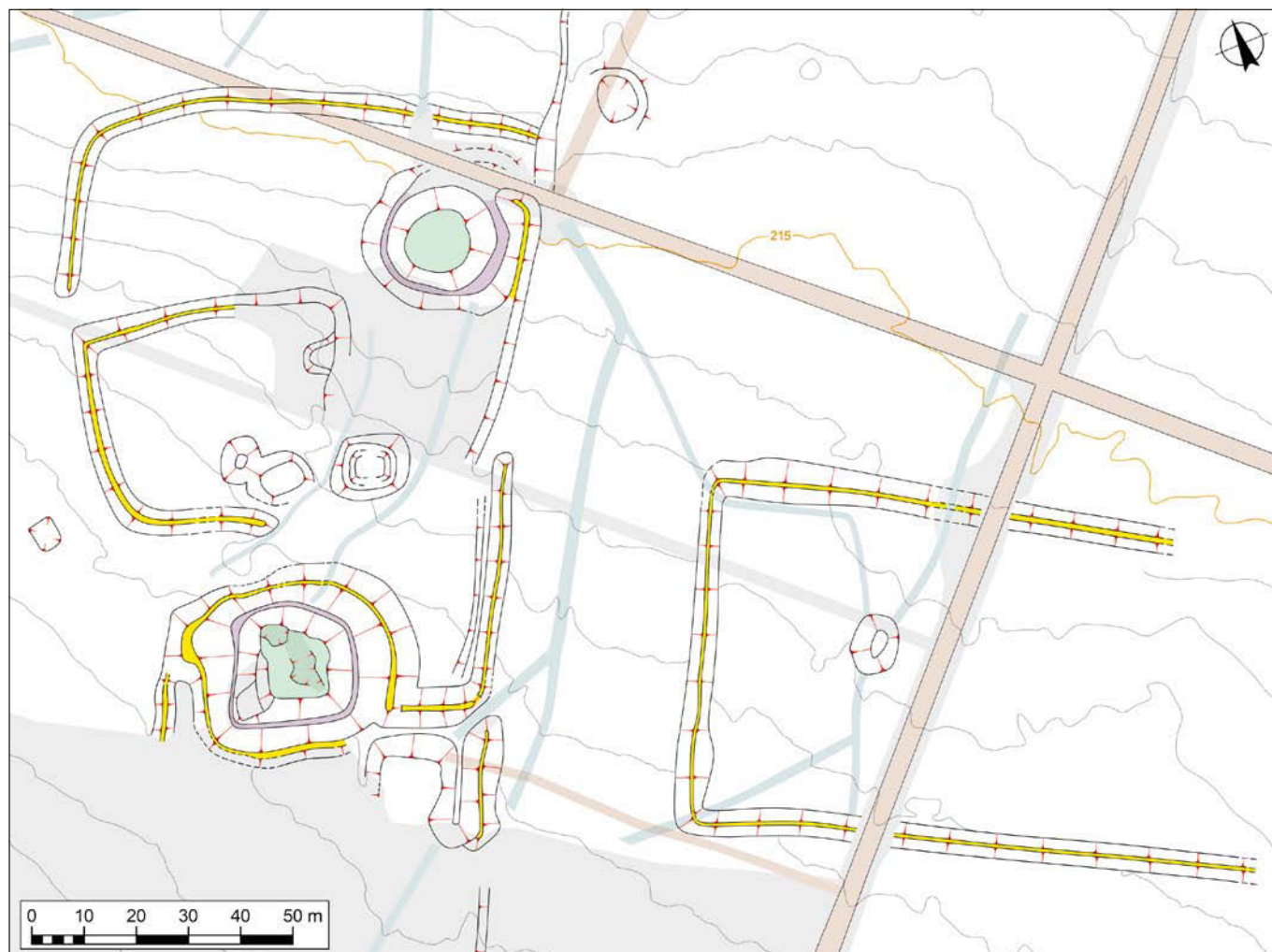
Zaniklá sídliště na Královéměstsku

V předhusitském období lze na Královéměstsku doložit nebo odůvodněně předpokládat 42 venkovských sídlišť. V průběhu 15. století z nich mnoho kompletně zpusťlo a devět trvale zaniklo, dalších 5 přetrvávalo ve formě sídelního rezidia, nejčastěji hospodářského dvora. Zaniklo tedy 21 % (s rezidui 33 %) předhusitských sídlišť. S výjimkou Čelčic lze všechna zaniklá sídliště lokalizovat buď přesně na základě terénních pozůstatků a archeologických nálezů (Beňovice, Bolice, Štítary, Štítárky, Vančice; *Poděbradsko III/1; Úlovec 2004*), nebo alespoň přibližně pomocí pomístního jména či vztahu k jinému sídlišti (Habrovník, Mezilesí, Sedláška, Voděrady; *Poděbradsko III/1; Hellich 1923/1981*, 6). Upřesnit můžeme dosavadní poznatky vlastivědného bádání k sídlišti Mezilesí, které podle záznamu v deskách dvorských z roku 1457 sousedilo s Voděrady (*AC 37/1*, 72, č. 23).

Osud plužin zaniklých sídlišť byl různý. Některé zůstaly celé obdělány, nebo se dočasně či zčásti změnil v luka a pastviny, které byly pronajímány poddaným ze sousedních vsí. Později byly tyto plochy integrovány do sousedních plužin (Bolice, Habrovník, Sedlášky), nebo na jejich místě vznikl hospodářský dvůr či nové sídliště (Nový Dvůr a Kamiloves na místě zaniklých Voděrad a Mezilesí). Zalesnění plužiny nebo její podstatné části bylo spíše výjimečné (Beňovice, Vančice), stejně jako částečné zalití rybníkem (nejvýrazněji u Štítar a Štítárek).

Archeologická pozornost se tradičně upírala k těm zaniklým sídlištím, jejichž polohu indikují torzovitě terénní reliktu tvrzíště typu motte (Beňovice a Bolice; *Úlovec 2004*). Výrazné a kompletně dochované reliktu poddanských usedlostí se dále dochovaly v areálu zaniklých Vančic. Šlo o drobné sídliště s 4–6 poddanskými usedlostmi, tvořené štítově orientovanými trojdílnými domy seskupenými kolem malého ústředního prostranství.⁶ Se zaniklými Štítary nebo Štítárkami lze spojit koncentraci keramických nálezů na polích západně od Vinice.⁷

Obr. 6: Zaniklá ves Čelčice (?). Severozápadní část intravilánu s trojicí areálů vrchnostenských dvorů a dvojicí tvrzišť. Legenda: žlutá – koruny liniových hřbetů (pozůstatků parcelního ohraničení a obvodových valů tvrzišť); zelená – temena tvrzišť; tmavě fialová – dna příkopů; světle fialová – lesní cesty; modrá – recentní odvodňovací strouhy; šedé plochy – rozsah recentního narušení (zaměření a kresba J. Kypta – J. Marounek, 2021).

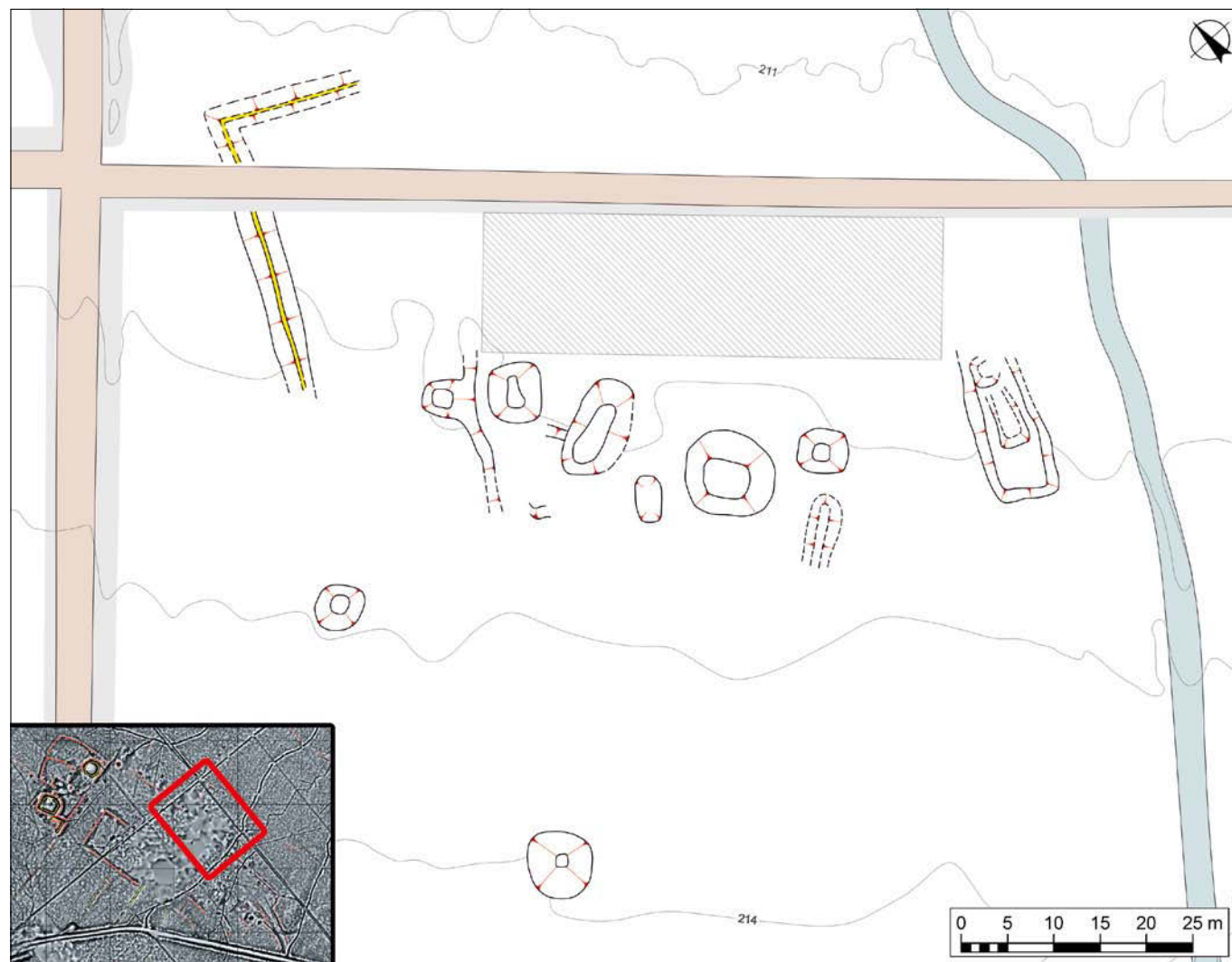
Sídliště	Jméno	Suma	Farní nebo s filiálním kostelem
Kontinuuitně existující nebo dočasně pusté	Běrunice (K); Běruničky; Břístev; Činěves (K); Dlouhopolsko, Dobšice; Dubečno; Dvořiště; Dymokury (K); Chotěšice a Chotěšičky (K); Chroustov (K); Kněžice (K); Kněžičky; Ledcečky; Lhota Viničná; Opočnice; Osek; Podmokly; Skochovice; Slibovice; Slovec (K); Velenice; Vrbice; Vykleky (K); Záhornice (K); Žantov; Žehuň (K)	27 (64,3 %)	10
Zaniklé	Beňovice; Bolice; Čelčice; Habrovník; Mezilesí; Sedliška; Štítary a Štítárky; Vančice; Voděradý	9 (21,4 %)	0
Se sídelním reziduem	Báň; Deblice; Libněves; Mutěnice; Nepokojnice (Nové Zámky)	5 (11,9 %)	0
Celkem	-	42 (100,0 %)	0,0

Tabulka 2. Zaniklá a reziduální středověká sídliště na Královéměstecku. K – farní nebo filiální kostel.

Kat. území	Využití v novověku
Beňovice Kněžice	zalesněno (les Beňovice)
Bolice Opočnice Městec Králové	orné plochy
Čelčice Záhornice (?)	zalesněno
Habrovník Podmokly Velenice	orné plochy, louky, rybník
Mezilesí Kamiloves Slovec (dvůr Nový)	orné plochy, louky
Sedliška Běrunice	orné plochy, louky, zalesněno (les Holická)
Štítary Záhornice a Štítárky Vinice Městec Králové	orné plochy, rybníky (Štítarský, Puklice), louky, zalesněno (Štítarský les)
Vančice Kněžičky Dlouhopolsko	orné plochy, zalesněno, louky (les Obora)
Voděradý Kamiloves Slovec (dvůr Nový)	orné plochy, louky

Tabulka 3. Využití plužin zaniklých sídlišť na Královéměstecku (sestaveno podle: Poděbradsko III/1, zvl. 63–64, 98, 134, 141, 144, 174–175, 179–180, 185, 192, 244; Hellich 1923/1981, 6; map stabilního katastru přístupných na <https://ags.cuzk.cz/archiv/>; doplněno o Čelčice).

Obr. 7: Zaniklá ves Čelčice (?). Pozůstatky poddanských usedlostí situovaných přibližně uprostřed severovýchodní návěsní fronty. Legenda: žlutá – koruna liniového hřbetu (pozůstatku parcelního ohraničení); modrá – recentní odvodňovací strouha; fialová – lesní cesty; sedé plochy – rozsah recentního narušení; modře šrafovaná plocha – neprostupný porost (zaměření a kresba J. Kypta – J. Marounek, 2021).

Identifikace názvu vsi

Identifikace sídliště, které zanechalo terénní pozůstatky v západní části kat. ú. Záhornice, vyžaduje poměrně podrobnou rešerši písemných pramenů. Důvodem je absence signifikantního pomístního jména a lidové tradice, což souvisí se zalesněním a také s překrytím mladší sídelní sítě v raném novověku. Příslušné lesy dnes nesou jméno Záhornické hájemství, v 16. století byly uváděny jako lesy Za Záhornicí a Svatojakubské (Profous 1954, 448). Od téhož století jsou také doloženy samoty Poušť, ležící u kostela sv. Filipa a Jakuba, a Bačalky, Jakubský mlýn a Nová Ves, nesoucí později jméno Nouzov podle myslivny téhož jména (Poděbradsko III/1, 16–39, 108–124, 176–177, 202–270; srov. *Kartotéky Augusta Sedláčka*, zvl. heslo Záhornice, Bačalky). Vzhledem k přítomnosti reliktnů nejméně dvou dvorů s tvrzemi a patrně ještě třetího vrchnostenského dvora si lze jen obtížně představit, že by šlo o lokalitu, která by alespoň v pozdním středověku nevstoupila do písemných pramenů.

V prvním kroku lze uvažovat o spojitosti reliktnů s některým z dosud přesně nelokalizovaných sídlišť. Na Královéměstce se z tohoto hlediska nabízí pouze ves Čelčice, přičemž rozbor dostupných písemných dokladů tuto hypotézu sice nepřímo, ale velmi přesvědčivě podporuje.

Čelčice se objevují pouze ve středověkých písemných pramenech. Nejstarší písemný doklad poskytuje formulářová sbírka kláštera ve Wilheringu u Lince ze 14. století (CDB II,

358, č. 349). Jde o transsumpt falza hlásícího se do roku 1199, který měl roku 1255 vydat pražský biskup Mikuláš. Obsahem transsumptované listiny, údajně krále Přemysla Otakara I., bylo potvrzení donace půlky vsi Chotěšic Hugem z Čelčic strážcům Božího hrobu na Zderaze (*Chotziecz; Hugo de Czielczicz*). Zmiňované Chotěšice sousedí s potenciálním hospodářským zázemím dokumentovaného zaniklého sídliště.

Další doklady o Čelčicích se dochovaly zvláště díky sporům o odúmrtě vedené před dvorským soudem. Majetky v Čelčicích byly buď přímo předmětem sporů, nebo se jejich jméno objevovalo v predikátech některých osob. V předhusitském období známe jako držitele Čelčic Bohuňka Puklice (uváděn 1375–1407), dvořana Václava IV., a Jana Puklice (snad jeho syna, či jiného blízkého příbuzného (uváděn 1406–1418, mrtev 1439).

Bohuněk Puklice psaný z Frýdštejna prezentoval roku 1385 faráře do kostela v Hodkovicích nad Mohelkou a roku 1387 i do Nadslavi u Jičína (LC IV, 167, 189). Nadslav mu nicméně nenáležela, neboť ji spravoval jako poručník sirotek Zdeňka z Nadslavi, jenž za svého života držel i Kopidlnu a Loučeň (*Sedláček 1932, 259*). Roku 1400 byl Bohuněk Puklice doložen v úřadě místokomorníka, tj. úředníka menšího zemského soudu (AC 35, 19; RT I, 587; CIB II/2, 350, č. 26; srov. také *Palacký 1941, 348*). Podle torzovitě zachovaných zápisů byl Bohuněk Puklice majetkově angažován v Čelčicích, Běrunicích, Dobšicích, Štítarech a Hlušicích (nebo Hlušičkách) na

Obr. 8: Zaniklá ves Čelčice (?), jižnější tvrziště (foto J. Marounek, 2021).

Královéměstceku, k tomu i na několika dalších místech v širších středovýchodních Čechách, jak ukazuje následný, chronologicky uspořádaný přehled.

Roku 1375 prodal Bohuněk Puklice ze **Štítar** své majetky ve **Štítarech** Jakubovi, rychtáři v nedalekých Velenicích, za 250 kop grošů českých. Konkrétně šlo o čtyři poplatné lány včetně pastvin a potoka, jeden lán lesa, hospodářský dvůr s tvrzí a zahradou, dalším příslušenstvím a všemi náležitostmi. V příslušné listině byla zmíněna i Bohuňkova žena Johanka a bratr Ješek ze Štítar (RT I, 449; srov. AČ 37/1, 69–70, č. 23).

Z roku 1382 se dochovala zpráva, že Bohuněk Puklice ze **Štítar** zapsal roční plat ve výši 20 kop grošů českých pražskému měšťanu Henslinovi, synu Bartoše, a jeho ženě Dorotě, a to na svých majetcích v **Dobšicích**, a pokud by to nestačilo také **Čelčicích** (RT I, 474; AČ 37/3, 579, č. 21). Prodejní cena činila 180 kop grošů českých. Podle pozdějších zpráv lze Henslina považovat za člena rodiny pražských Silberzeigerů (AČ 37/3, 573–583, č. 21; viz níže).

S předchozí transakcí patrně souvisí proklamace odúmrti po Bartošovi, knězi v Týnském chrámu, v Hradci Králové roku 1391. Šlo o roční plat ve výši 20 kop českých grošů, jenž měl váznout na statku Jana Kdulince v Ostroměři. Kdulinec tomu odporoval a dokládal, že tento plat ve skutečnosti pro dluhy vázne na statku Bohuňka řečeného Puklice v **Čelčicích** (AČ 31, 19–20, č. 65; srov. CIB II/2, 350, č. 25).

V roce 1388 byla v Městci Králové proklamována odúmrtí po Mojkově v Běrunicích. Tomu odporovali Zdeněk z Lužce jménem svým a jménem Markvarda z Kostí, s odvoláním na zápis v deskách zemských, a Johanka, manželka Bohuňka řečeného Puklice z **Čelčic**, jménem tohoto Bohuňka a Anny a Ofky, dětí zemřelého Jaroše z Běrunic (AČ 31, 14, č. 48). Roku 1392 je zmiňována ještě Anna, která si nárokovala právo na majetky, které kdysi držel její otec Jaroš v **Hlušicích** (AČ 31, 28–29, č. 81).

Další zpráva se váže k roku 1393, kdy byla opět v Hradci Králové proklamována odúmrtí v **Hlušičkách** po zemřelém Janovi z Běrunic a Petrovi, plebánovi v Křechoři u Kolína. Předmětem odúmrti byl poplužní dvůr a poddanské platy ve výši 10 kop grošů českých s příslušenstvím. O svá práva se nicméně přihlásil Ješek Bradáč z Hlušic, jenž zápisem v deskách zemských doložil, že příslušný majetek drží nerušeně již přibližně devět let, kdy ho směnili s Bohuňkem, řečeným Puklice (AČ 31, 30, č. 85).

Roku 1396 Bohuněk Puklice, jménem Ješka z **Loučné Hory** u Smidar, odporoval proklamaci odúmrti po Dorotě, manželce Lučnicka z Loučné Hory, jež zemřela v Třemešné. Panovník se práva na majetek Doroty vzdal, konkrétně šlo o roční plat z Loučné Hory ve výši dvou kop grošů českých (AČ 35, 24).

Obr. 9: Zaniklá ves Čelčice (?), severnější tvrziště (foto J. Marounek, 2021).

Když zemřel Vykěř z **Hvozdlic** u Popovic na Benešovsku, vyprosil si roku 1402 na králi jistý Puklice, snad Bohuněk Puklice, jeho majetky ve Hvozdlicích a Brtnici pro Heřmana z Choustníka, tehdy nejvyššího komorníka (AČ 35, 390).

Rukopis Národní knihovny sign. I G 18 obsahuje mimo jiné jako formulářovou sbírku soubor úředních listů, které úřad desek zemských zasílal pražskému purkrabímu, aby vykonal jeho rozsudky (Jireček 1903, 195; CIB II/2, 339–351). Jeden z nich informuje také o tom, že Beneš z Choustníka prodal svůj díl na lesích u **Tehova** Bohuňkovi Puklice, místokomorníku zemského soudu, za 150 kop grošů českých. Dalšími držiteli lesa byli staroměstští a kutnohorští měšťané (CIB II/2, 350–351, č. 26). Ze zlistinění rozsáhlé majetkové směny mezi klášterem kanovníků na Karlově a pražským měšťanem Kašparem Čotrem z roku 1407, jež se týkala i Tehova, se dovídáme, že rozsah lesa patřícího tehdy Bohuňkovi Puklice činil 9 lánů (RT II, 34; srov. Tomek 1893, 111; tzv. Talmberský rukopis obsahující přepis kvaternu písaře zemských desek Mauricia). Z roku 1407 se dochovala stručná zmínka o prodeji nejmenovaného majetku Bohuňkem Puklice z **Čelčic** klášteru sv. Anny na Starém Městě pražském (RT II, 32; tzv. Talmberský rukopis).

V rukopise dochovaném v bývalé knihovně křižovníků se nachází i výtah z desek zemských, jenž zachycoval majetky a příjmy kolejí pražské univerzity. Jeden ze zápisů uvádí, že Bohuněk Puklice prodal mistru Václavovi řečenému Kuře z Mělníka roční plat ve výši tří kop grošů českých, zajištěný na poplužním dvoře v **Čelčicích** (Riegger 1788, 205; RT II, 17). Václav byl patrně totožný s mistrem Václavem Mělnickým neboli Václavem řečeným Kuře, advokátem při konsistoři pražského arcibiskupství, doloženým v letech 1403–1415, popř. 1406–1409 (za dvě odlišné osoby ho považoval Tomek 1905, 124–125).

Roku 1406 zemřel jistý Věnek, jenž odkázal svůj majetek v **Kopidlne** ve výši dvou kop grošů českých na záduší tamního farnímu kostelu. Tento dar ale nebyl potvrzen králem, takže si ho jako odúmrtí vyprosil Bohuněk Puklice z **Čelčic** (AČ 35, 48, č. 86).

Tím zprávy o Bohuňkovi končí, zároveň však začíná být uváděn Jan Puklice z **Čelčic**. Ten roku 1406 prodal spolu se svou manželkou Annou roční plat ve výši 6 kop grošů českých, jenž měl zapsán na statcích svého otce Bernarda, konkrétně na tvrzi a poplužním dvoře v **Běrunicích** a na poddanských dvorech tamtéž, a dále dalších 5 kop grošů ročního platu na poddanských usedlostech tamtéž Janovi Hájkovi z Běrunic za 110 kop grošů českých (AČ 37/I, 53, č. 19; RT II, 26). Příslušný roční plat 6 kop grošů ale Jan Puklice Janu Hájkovi neodváděl, a proto se celou záležitostí opětovně zabýval zemský soud, jehož úředníci navštívili roku 1417 Jana Puklice z Hlušic a Čelčic na jeho tvrzi. Roku 1418 neplněné závazky vedly k tomu, že Jan Hájek z Běrunic byl úředníky uveden do částečné držby statků Jana Puklice v **Hlušicích**, konkrétně poplužního dvora obehnaného příkopem a poddanských dvorů s platy, a v **Čelčicích**, konkrétně poplužního dvora s poddanskými platy a vším příslušenstvím (AČ 37/I, 53–54, č. 19).

O potřebě získat finanční prostředky svědčí i nepřímo dochovaný zápis, podle něhož Johánek Puklice z **Hlušic** prodal roku 1418 Petrovi Lakovi ze Štítar za 20 kop grošů českých jeden lán lesa a sousední pozemek ve **Štítarech** (RT II, 141; AČ 37/I, 70, č. 23).

Další zmínka o Janovi Puklice pochází až z roku 1439. Tehdy měli být mrtev on, jakož i jeho žena Anna a dcera Kateřina. Příslušná odúmrtí byla proklamována v Bělé pod Bezdězem a v Novém Bydžově, přičemž se nikdo s jinými nároky nepřihlásil, a proto si je vyprosil Jan z Míkovic. Konkrétně šlo o dva poplužní dvory v **Čelčicích** s poddanskými usedlostmi, platy a vším příslušenstvím, a dále o poplužní dvůr v **Hlušicích**, opět s poddanskými usedlostmi a příslušenstvím (AČ 36, 204, č. 120). V písemných pramenech je uváděn ještě jakýsi Jan Puklice, jenž zemřel v Matrovicích u Mladé Boleslavi a příslušná odúmrtí byla proklamována roku 1410 v Nymburce (AČ 35, 146, č. 108).

V únoru 1454 si velké množství údajných odúmrtí na Královéměstecku vyprosil Závěš ze Sekeřic a Purkart Kopidlanský z Kněžic. Závěš si vyprosil statky po Bernartu z Běrunic a po Janu Hájkovi z Běrunic a jeho ženě Ofce, dceři Jaroše z Běrunic, což bylo proklamováno 19. února v Městci Králové. Mělo jít o dvojici poplužních dvorů s poddanskými platy a příslušenstvím v **Běrunicích**. V průběhu řízení Závěš předložil ještě zápis o prodeji platů z Běrunic Janem Puklice z Čelčic Janu Hájkovi z Běrunic. Zatímco královo právo odúmrtí na statky po Bernartovi z Běrunic se Závěšovi nepodařilo obhájit, nárok na statky po Janu Hájkovi z Běrunic a jeho ženě Ofce již nikdo neodporoval (viz výše; AČ 37/I, 49–55, č. 19).

Purkart Kopidlanský z Kněžic si na králi vyprosil statky v **Čelčicích** po Janovi Puklice, v Kněžicích po pražských měšťanech Markovi Čotrovi a Jakubu Štyklovi, v Mezilesi po Václavovi, Žákovi a Hukšovi, ve Štítarech po Vávovi, Lákovi a Buzkovi, v Dymokurech po Jakubovi a Lacembokovi a v Židovicích, Bělsku a Sovenicích po knězi Drhoňovi z Cholenic u Kopidlna. Po proklamaci odúmrtího práva 21. února 1454 v Novém Bydžově a Městci Králové se přihlásily desítky osob s různě podloženým tvrzením, že k příslušným statkům mají lepší právo než král (AČ 37/I, 56–73, č. 21–23). Pouze k majetkům po Janu Puklice v **Čelčicích** se nikdo přímo nepřihlásil (AČ 37/I, 56–57, č. 21).

Spor o **Čelčice** začal o několik měsíců později, kdy si Závěš ze Sekeřic na králi Ladislavovi vyprosil majetky po Janu Hájkovi z Běrunic a jeho ženě Ofce. Právo odúmrtí bylo proklamováno 12. října 1454 v Městci Králové (AČ 37/I, 201, č. 65).

Úředníci dvorského soudu poté dospěli k závěru, že Jan Hájek z Běrunic majetky Jana Puklice v Hlušicích a Čelčicích nikdy právoplatně nedoručil, a právo je tak na straně Purkarta (AČ 37/I, 56–57, č. 21).

Zároveň o majetky v **Čelčicích** probíhala ještě jedna pře, která byla následkem starších transakcí Bohuňka Puklice. Roku 1454 si Jindřich z Vraného na králi vyprosil majetky po zemřelých pražských měšťanech z rodu Silberzeigerů – Henslinovi, synu Bartoše, a Ulovi. Konkrétně šlo o majetky v Dobšicích a Čelčicích na Královéměstecku, Burdicích u Žatce, jakési Vrbici a Očíhovci u Loun. Odúmrtí byla proklamována nejprve ve Slaném a v Rakovníku (11. května) a poté v Kolíně a Kouřimi (11. července). O právo k majetkům zemřelých Silberzeigerů se s různým výsledkem přihlásilo množství osob (AČ 37/3, 573–583, č. 21; k aktivitám Uly Silberzeigera srov. Musílek 2015, passim). Královo právo na platy z Čelčic zpochybnil i Purkart Kopidlanský. V tomto případě výprosník Jindřich z Vraného uznal Purkartova práva a roku 1461 na majetky v Čelčicích rezignoval (AČ 37/3, 578–579, č. 21). Lze doplnit, že Purkart je k roku 1455 doložen i jako držitel majetků v Záhornici (AČ 26, 411) a roku 1456 získal i Městec Králové (Sedláček 1932, 399).

Pro lokalizaci Čelčic je podstatné, že podle míst proklamace odúmrtí ležely v Hradeckém kraji, ve spádové oblasti Městce Králové, směrem k Boleslavsku, tj. západně nebo severozápadně od Městce. Rovněž na základě nápadně soustředěného majetkového zájmu Purkarta Kopidlanského z Kněžic je lze situovat někde mezi Městec Králové, Dymokury a Kopidlnu. Skrz prvního doloženého držitele byly Čelčice majetkově provázány s Chotěšicemi. Příslušníci rodu, jehož členové užívali přízvisko Puklice, byli mimo Čelčic majetkově ukotveni zvláště v Běrunicích, jež s Městcem sousedí na jihovýchodě, v později zaniklých Štítarech, které s Městcem sousedily na severozápadě, a v Hlušicích nebo Hlušičkách, jež jsou od Městce vzdáleny asi 10 km severovýchodním směrem.

Ze všech dostupných zpráv můžeme Čelčice charakterizovat jako rozsáhlejší ves se sídlem nebo více sídly drobné šlechty. Ve vsi se v pozdním středověku nacházely nejméně dva poplužní dvory a nespécifikovaný počet poddanských usedlostí. V pohusitském období již byla ves pustá, a to včetně obou poplužních dvorů. Relikty zaniklé vsi na kat. ú. Záhornice tedy splňují všechny předpoklady, aby byly hypoteticky připisatelné právě Čelčicím. Svědčí pro to, že (1) ležely při hranicích Hradeckého a Boleslavského kraje, 9 km severozápadně od Městce Králové; (2) na severu s jejich potenciálním hospodářským zázemím hraničily Chotěšice, na jihovýchodě Štítary, na východě Záhornice a na západě Dymokury, tedy vsi, v nichž některé statky náležely doloženým držitelům Čelčic; (3) v terénu jsou nápadné relikty dvou tvrzí typu motte a dvou (či tří) poplužních dvorů.

Pozoruhodné jsou sociální souvislosti držitelů vsi v závěru její existence. Bohuněk Puklice pocházel z rozvětvené rodiny ukotvené v Běrunicích, jejíž členové vlastnili četné drobné majetky na Královéměstecku v širokém pásu mezi střední Cidlinou a Mrlinou. Z jeho příbuzných bylo možné identifikovat otce Jaroše z Běrunic, bratra Ješka ze Štítar (1375), ženu Johanu (1375, 1388), sestru Annu (1388, 1392) a častěji uváděnou Ofku, která se provdala za Jana Hájka z Běrunic, syna Bernarda z Běrunic. O generaci starším příbuzným mohl být Mojko Puklice z Běrunic (1388), o generaci mladším Jan Puklice z Čelčic (1406, 1418, mrtev 1439).

Jsou-li naše úvahy správné, pak Čelčice ležely v poměrně okrajové poloze přibližně uprostřed mezi Městcem Králové a Rožďalovicemi, mimo významnější komunikační koridory. Od okolí byly odříznuty do jisté míry i reliéfně, a to úzkými prolákladinami podél Štítarského a Smíchovského potoka, které byly již v pozdním středověku alespoň zčásti zalaty rybníky,

jak nepřímo dokládá jméno rybníka Puklice u zaniklých Štítar. Otázkou zůstává, proč Bohuněk Puklice upřednostnil právě Čelčice při výběru svého hlavního sídla.

Opuštění a zánik Čelčic vkládáme nejpozději do období husitské revoluce. Prvním argumentem je fakt, že proti proklamaci odumrtí v roce 1439 ani 1454 nikdo nevznnesl námitky, z čehož lze soudit, že pozemková renta ze vsi tehdy nebyla nikým vybírána. Při soudních jednáních se také nikdo neodvolával na svědectví obyvatel, s čímž se v případě jiných vsí na Královéměstecku setkáváme. O tom, že ves nebyla obnovena, soudíme podle absence zmínek při četných transakcích, které proběhly v závěru 15. století a v 16. století a jež se týkaly celků, k nimž její hospodářské zázemí potenciálně náleželo. Předpokládáme, že Purkart Kopidlanský, který zemřel roku 1463, vytvořil poměrně rozsáhlý komplex majetků vázaný na Kněžice, jehož součástí se staly i pozemky zaniklých Čelčic a sousedních Záhornic. Tento celek se v jádru udržel do roku 1587, kdy byl spojen s panstvím Dymokury, v němž přetrval po celý novověk (Sedláček 1932, 399–404; Poděbradsko III/1, 15–20, 23–39).

Zaniklá ves Lhota (?), kat. ú. Hasina, poloha Návesník

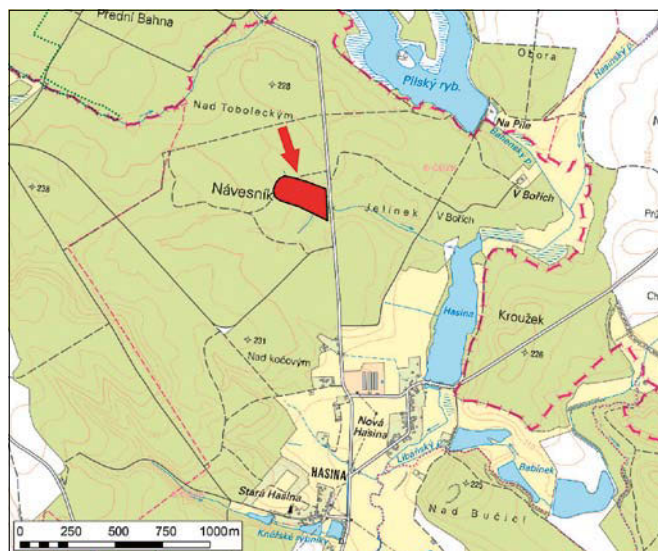
Terénní reliktů vsi

Zaniklá středověká ves na kat. ú. Hasina nebyla zatím evidována v literatuře navzdory existenci evidentního toponomastického vodítka: kus lesa severně od vsi Hasina je na mapách dodnes označován jako Návesník. Daným prostorem protéká bezejmenný potok, na kterém byl zřízen menší rybník, z něhož se dochovalo torzo hráze. Někdejší zatopenou plochu, která mohla vzniknout až po zániku vsi, obklopují poměrně výrazné antropogenní terénní útvary, které svým celkovým uspořádáním jasně prozrazují, že se jedná o pozůstatky zaniklé vsi. Pomístní název se bezpochyby vztahoval k dnes zaniklé nádrži v prostoru opuštěné vsi.

Relikty zmizelé zástavby se nacházejí v charakteristické topografické situaci – ve vazbě na pramennou pánev. Ves ale byla poněkud neobvykle excentricky uspořádaná. Usedlosti nevytvářely soustřednou formaci, jak by bývalo bylo obvyklé, nýbrž se seskupovaly v podobě písmena U. Výraznou modifikaci klasického sídelního schématu způsobila skutečnost, že usedlosti ležely nikoli po obvodu pánve, ale nacházely se pod ní. Zástavba se protáhla ve dvou paralelních řadách podél vodoteče.

Předmětná lokalita se dochovala v dobře „čitelném“ stavu, bez poškození ale nezůstala. Prostor s relikty zástavby nejvýrazněji poničily lesní cesty, jejichž křižovatka se nachází přímo v místě prudkého ohybu souvislé linie usedlostí. Hráz rybníka, který vyplnil podstatnou část návsi, z velké části zmizela pod silnicí, která plochu s relikty zástavby našťěší protíná jen na samém okraji. Snad ani těžba kamene, jejíž stopy jsou jasně patrné na dvou místech západně od silnice, nezpůsobila velké narušení.⁸⁾ Zato přímá recentní rýha (vedená paralelně se silnicí), která měla za účel odvádět vodu z podmačeného terénu do potoka, prochází napříč celým prostorem s relikty zástavby. Výkop o šířce kolem 1 m několik objektů poškodil, jejich tvary přesto zůstaly dobře patrné. Současné lesní hospodářství poznamenalo i vlastní potok, jehož ostře tvarované břehy vznikly při prohlubování koryta. V těsném východním sousedství asfaltové silnice je ve svahu nad levým břehem patrný hustý svazek úvozových cest, které jsou vůči zaniklé vsi nejspíš mladší.

Až na jednu výjimku jsou všechny ostatní relikty usedlostí konkávní. Přehlednatelné jsou terasovité výřezy ve svazích, v jejichž rozmístění se zračí sídelní struktura vsi. Tyto poměr-

Obr. 10: Poloha zaniklé vsi Lhota (?), katastrální území Hasina, okres Nymburk (zpracoval J. Marounek na podkladě dat ČÚZK).

ně velké objekty jsou doprovázeny relativně menšími jámami. Rozmístění objektů jasně svědčí o kompaktním charakteru zástavby. V dalších interpretačních krocích se ale ocitáme v rovině hypotéz a spekulací. Nedokážeme identifikovat obytné a hospodářské stavby, postrádáme jednoznačné opory pro rekonstrukci parcelního uspořádání.

Určité pravidelnosti v pozůstatcích zástavby však přece jen sledujeme, zvláště severně od vodoteče. Relikty se zde soustřeďují na terénním stupni, jenž tvoří rozhraní mezi mírným svahem a rovnou plochou kolem koryta potoka. Stupeň o výšce kolem 1,5 m je členěn poměrně rozměrnými pravouhlými zářezy s rovným dnem, plynule navazujícím na plochý povrch terénu kolem vodoteče. Směrem po proudu potoka jsou dna zářezů výrazně zamokřena. Takovýchto objektů napočítáme celkem osm; nejvýchodnější z nich z poloviny zanikl při výstavbě silnice. Šest zářezů po proudu potoka je uspořádáno po dvojicích; u dvou dvojic do sebe zářezy vzájemně zasahují, jedna dvojice je tvořena zářezy situovanými těsně vedle sebe. Na západněji situované zářezy jsou prostorově bezprostředně navázány tři relativně menší trychtýřovité jámy, vyhloubené nad terénním stupněm. V těchto jámách na jaře dlouhodobě stojí voda. Na rovné ploše mezi terénním stupněm a korytem potoka se nacházejí pouze dva relikty, situované těsně vedle sebe – jeden zárez a jedna menší jáma.

Na protilehlé straně, jižně od potoka, jsou relikty zástavby rovněž uspořádány v pásu na mírném terénním stupni tvořícím rozhraní pozvolného svahu a plochého terénu kolem potoka. Stupeň je na této straně ale méně výrazný. A nápadně odlišný je charakter stop po zaniklé zástavbě. Jen jeden objekt je analogií výrazných zářezů na severní straně někdejší návsi. Situován je zcela na východním okraji prostoru s pozůstatky zástavby. Svou osou je také situován kolmo vůči vrstevnicím, ale nekoresponduje s orientací analogických objektů na severní straně. Důvodem je skutečnost, že vrstevnice se zde prudce stáčí do úžlabiny vymodelované drobným přítokem hlavního potoka. I dno rozměrného zářezu na jižní straně je zamokřené. Pozůstatky zástavby jižně od vodoteče jsou především tvořeny kumulací různě velkých jam, doprovázených jedním konvexním objektem. Vůči této kumulaci je výše popsán zárez pravouhlého tvaru zřetelně prostorově odsazen.

Relikty tvořící relativně krátkou západní stranu někdejší zástavby, jež se v těchto místech obloukovitě stáčila přes koryto potoka, jsou nejméně přehledné. Poničeny jsou množstvím zásahů souvisejících se současnými lesními cestami. Průzkum

Obr. 11: Pozůstatky intravilánu a plužiny zaniklé vsi Lhota (?). Digitální model terénu (zpracoval O. Malina na podkladě dat ČÚZK).

je tu navíc ztížen výrazným zamokřením terénu. Přece ale rozpoznáváme rozměrné zahloubené objekty, které tvarově i rozměrově odpovídají výrazným zářezům do terénního stupně na severní straně někdejší návsi.

Z dochovaných reliktů můžeme dedukovat, že zaniklá ves v poloze Návesník patřila ke středně velkým sídlístím svého druhu. Její zástavba na délku měřila necelých 300 m, na šířku přibližně 130 m. Sestávala nanejvýš z 15 usedlostí.

Terénní relikt plužiny

Zatímco u předchozí lokality přetrvaly stopy plužiny v nepříliš zřetelném stavu, u sídliště v poloze Návesník jsou naše možnosti v tomto směru mnohem příznivější. Na polygonu digitálního modelu terénu kromě reliktů plužiny vyznačujeme ještě hráze drobných rybníků, svazky úvozových cest a plochy poznamenané těžbou kamene. Tyto zásahy do terénu pravděpodobně vznikly po zániku vsi. Úvozové cesty svým průběhem nekorespondují s uspořádáním plužiny ani dispozicí vsi.

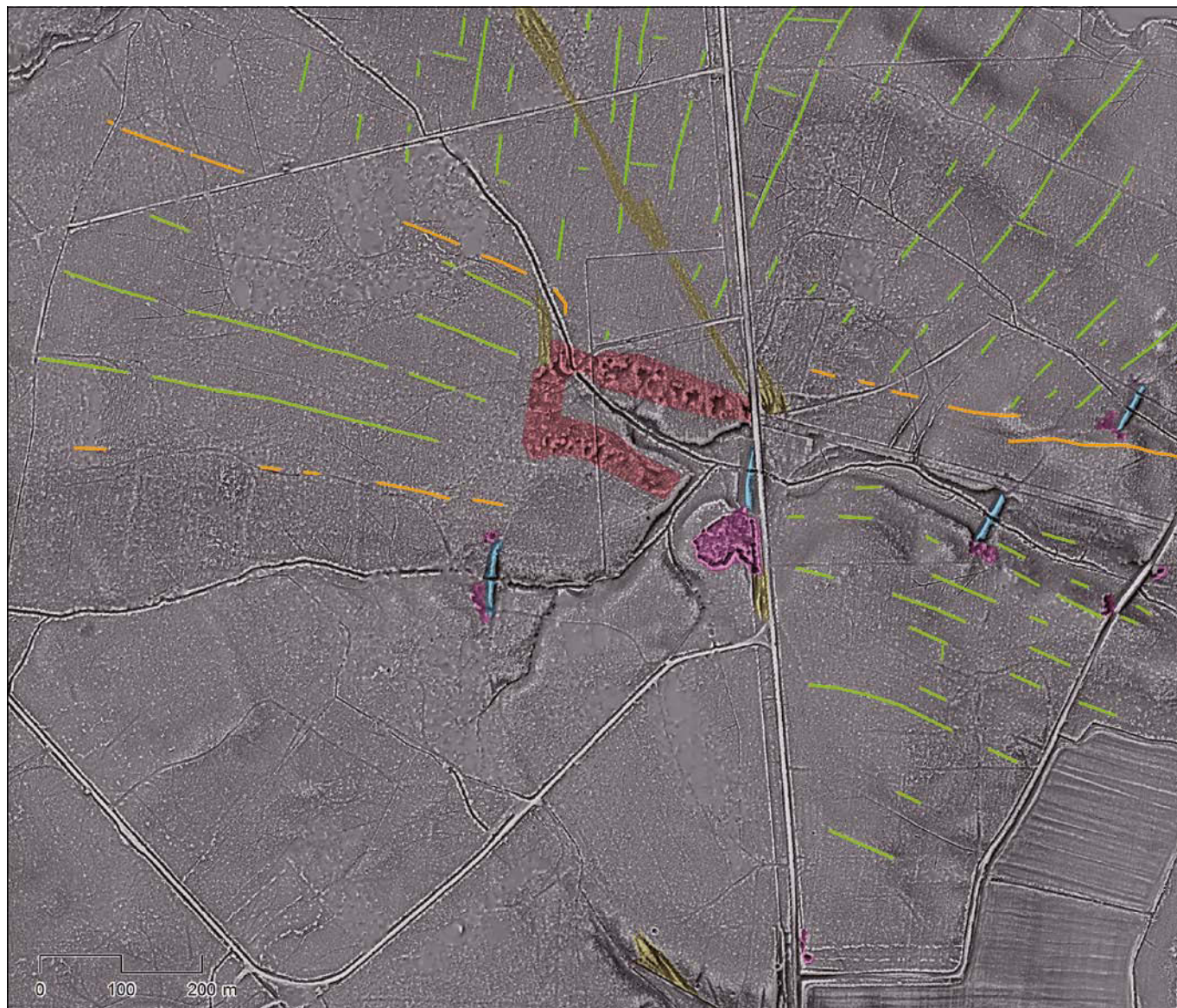
Na digitálním modelu terénu jasně rozpoznáváme průběh mnoha desítek dlouhých mezních pásů, jež vytvářejí tři traťová uskupení, jasně navázaná na dispozici zástavby vsi – na její západní, východní a severní straně. Parcely mají pásový až traťový

pásový tvar a zdá se, že probíhaly od intravilánu až po okraj plužiny. V severní trati lze identifikovat i relikt souvratových mezí, které dělily parcelní pásy napříč.

Parcely v západní trati měly směrem k intravilánu šířku kolem 64 metrů a postupně se trapézovitě rozevíraly. Šířka pásů v severní trati byla dosti rozrůzněná, pohybovala se mezi 36 až 74 metry. Průběh parcel nebyl vždy kolmý na osu intravilánu a sousední tratě, takže zvláště východní část severní trati evokuje vějíř. Východní trať lze rekonstruovat jen částečně, šířka parcel se pohybovala kolem 36 metrů. Na základě současného průběhu katastrálních hranic a také délky rekonstruovaných parcelních pásů se zdá, že plošný rozsah plužiny zaniklého sídliště byl spíše skrovný. Rekonstruovanou sídelní formu lze zařadit mezi jeden z geometricky pravidelných a zároveň vyhraněných typů, konkrétně mezi traťové plužiny s dlouhými pásy parcel a částečnou záhumenicovou návazností, které se obvykle vázaly na obdélné návěsní nebo lineární půdorysy. Jako geograficky blízkou analogii můžeme uvést Mečír u Křince (obr. 14).

Sledujeme-li na mapách stabilního katastru v širším regionálním kontextu výskyt jednotlivých typů plužin, zjišťujeme určitý předěl, který odpovídá lesnatému pásu mezi dolní Jize-

Obr. 12: Pozůstatky intravilánu a plužiny zaniklé vsi Lhota (?). Digitální model terénu s interpretací terénních reliktů. Legenda: světle červené plochy – intravilán vsi (prázdná plocha uvnitř vyznačuje náves); fialové plochy – stopy těžby kamene; zelenožluté plochy – úvozové cesty; oranžové linie – hrbety ohraničující jednotlivé tratě polí; zelené linie – konvexní mezní pásy; modré linie – torza hrází zaniklých rybníků (zpracovali O. Malina – J. Marounek na podkladě dat ČÚZK).

rou, střední Mrlinou a dolní Cidlinou. Jižně od něj převládají různé formy traťových plužin s úzkými a zároveň dlouhými pásy parcel, které běží od intravilánu až po okraj plužiny. Některé tratě přitom mohou mít záhumenicovou návaznost (jak je tomu u námi zkoumané vsi), která charakterizovala mimo jiné pozdní lokace, jako byla Mladá (1341), Stratov (1357) a Lhoty na Poděbradsku (ca 1354–1357) (k terminologii např. Klír 2020, 441–445; k pozdním lokacím Klír 2008; Klír 2014a). Severně od lesnatého pásu, tj. v přiléhajících částech Boleslavska a Jičínska, nacházíme jiný převažující vzorec, a to rozmanité typy úsekových/blokových plužin. Traťové plužiny s dlouhými pásovými parcelami se zde již vyskytují méně, a to zvláště v okolí Nového Bydžova. U vsí s traťovými plužinami, u nichž shledáváme částečnou záhumenicovou návaznost, se nápadně často opakuje název Lhota (Dlouhá Lhota, Zelenecká Lhota, Kacákova Lhota, Šárovcová Lhota, Uhlířská Lhota, Lhotka u Nového Bydžova).

Sídelně-historický kontext

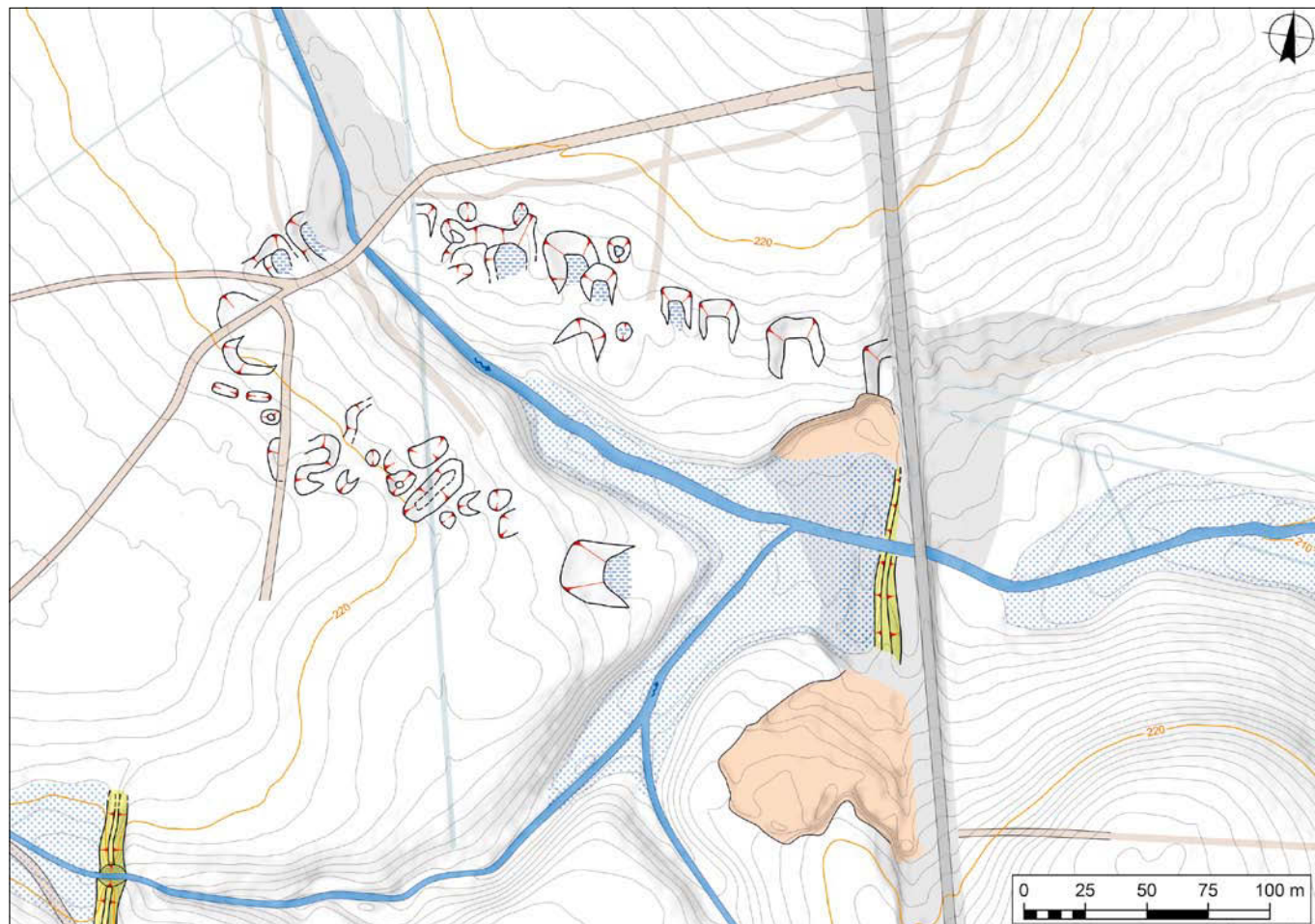
Na poměrně rozsáhlou spádovou oblast Městce Králové, kterému příslušela významná role v organizaci pozdně středověkého Hradeckého kraje, navazovala zóna s hustou sítí vel-

mi skromných tržních míst, jako byly Rožďalovice (městečko/město 1431; AČ 37/2, 402–404, č. 44), Kopidlno (op[p]lidum 1408; Kadlec 1985, 313, č. 146a; městečko 1451; AČ 26, 422) a Libán (civitas 1340; RBM IV, 806, č. 2067; op[p]lidum 1384; AČ 31, 5). Velmi časně písemné zmínky se vztahují ke vsi Dětenice, jež byla uvedena v tzv. zakládací listině kolegiální kapituly sv. Kosmy a Damiána (falzum 12. stol.; CDB I, 359, č. 382; Nový 1991, 131–132). Jako sídlo rané pozemkové šlechty byly v predikátu zmíněny Rožďalovice roku 1223 a 1226 (CDB II, 242 č. 252; 286, č. 286).

V předhusitském období zde nebyla držba fragmentarizována do takové míry jako na Královéměstce, ale soustředila se kolem významnějších vrchnostenských sídel v Rožďalovicích, Dětenicích a Starých Hradech u Libáně (srov. AČ 37/2, 402–404, č. 44; LE VI, 88, č. 47; Riegger 1788, 205; RT II, 18; RBM IV, 806, č. 2067; srov. Sedláček 1932, 301–313, 354–357; Šimák 1938, 830–831). Nicméně i sem pronikaly majetkové aktivity pražských měšťanů a církevních institucí, jak je doloženo pro Mlýnec a Varobyle u Rožďalovic (LE VI, 88, č. 47; Kadlec 1985, 85, 313–315, č. 146a–b).

Ze zaniklých vsí v lesnatém pásu u Rožďalovic byla dosud pozornost soustředěna na Varobyle, které ležely nad nivou Mr-

Obr. 13: Zaniklá ves Lhota (?). Celková situace intravilánu. Legenda: modrá – vodoteče; rastr přerušovaných modrých linií – silně podmačené plochy; žlutá – torza hrází zaniklých rybníčků; rast modrých teček – plochy zaniklých rybníčků; oranžové plochy – stopy těžby kamene; šedé plochy – rozsah recentního narušení; světle fialová – lesní cesty (zaměření a kresba J. Kypta – J. Marounek, 2021).

liny (kat. ú. Mlýnec), neboť se v jejich areálu uchovaly relikty tvrziště patrného na leteckých snímcích (Ulrychová 2004, č. 61; Ulrychová 2017, 219; Sedláček 1932, 310). Varobyle nicméně zpustly teprve v raném novověku (Profous 1957, 478; Kartotéky Augusta Sedláčka, heslo Varobyle). Mezi Varobylemi a zaniklým sídlištěm prezentovaným v této studii leží ves Hasina. Její vývoj však nebyl kontinuální, neboť i zde došlo k významné kontrakci kultivovaných ploch a na původní středověkou ves navázalo v raném novověku sídelní reziduum v podobě hospodářského dvora a ještě později tzv. Nová Hasina (Profous 1947, 527; Kartotéky Augusta Sedláčka, heslo Hasina).

Identifikace názvu vsi

Terénní relikty v poloze Návesník na kat. ú. Hasina lze poměrně přesvědčivě spojit se vsí Lhota neboli Lhotka, jež se měla nacházet v blízkosti Dětenic. V rukopise z křižovnické knihovny, obsahujícím rejstřík majetků kolejí pražské univerzity a zmíněném již v souvislosti s Čelčicemi, se dochoval zápis, podle něhož pražský měšťan Mikuláš Zárovský prodal roku 1405 mistru Václavovi z Mělníka plat ve výši 15 kop grošů českých zajištěný na tvrzi, poplužním dvoru a poddanských usedlostech v Dětenicích, dále na půlce vsi Hasiny, na Lhotě, Osenicích a Prodašicích (Riegger 1788, 205; RT II, 18; k mistru Václavovi viz výše; k Mikuláš Zárovskému srov. Tomek 1892, 65, 147, 202, 424–425). Všechny jmenované lokality spolu sousedí, přičemž relikty vsi v poloze Návesník, jež spojujeme s Lhotou, jsou situovány mezi Dětenicemi a Hasinou. Blízká ves Brodek vznikla teprve v 16. století (srov. Profous 1947, 183; Kartotéka Augusta Sedláčka, heslo Brodek).

Zmiňovaný záznam je jediným dokladem, že Dětenice s příslušenstvím patřily pražskému konšelovi Mikuláši Zárovskému. Před ním jsou jako držitelé doloženi příslušníci jedné z větví Markvarticů (naposled 1378), po něm nebo zčásti i s ním Okořští z Dětenic (1404–1424) (Sedláček 1932, 312).

V roce 1454 si vyprosil Jan Valkoun z Adlaru a z Dětenic majetky zemřelého Zdislava Okořského z Újezdce v Dětenicích, což bylo proklamováno 8. listopadu v Nymburce. V červenci následujícího roku se před soud dvorský dostavila Anna z Újezdce, vdova po Zdislavovi, se stížností, že Valkoun si neoprávněně osvojoval i poddanské platy ze vsi Lhotka neboli Lhota u Dětenic, které nebyly proklamovány jako součást odumrtě a k nimž měla mít lepší právo než král a Valkoun (AČ 37/1, 1264–1265, č. 23).

Další popisy statků patřících k Dětenicím již ves Lhotu nezmiňují, ale místo ní pouze louky Lhotské (1501) a rybník Lhotský, poblíž rybníka Hasinského (1572) (Profous 1949, 523; Kartotéka Augusta Sedláčka, heslo Dětenice). Můžeme proto uzavřít, že ves Lhota byla opuštěna v průběhu 15. století, nejspíše v jeho 2. polovině, a že v ní jsou písemnými prameny doloženy pouze poddanské usedlosti.

Závěr

Královéměstecko a Rožďalovicko reprezentují mikroregiony s poměrně příznivými podmínkami pro obilní produkci, v nichž zároveň evidujeme velké množství pustých a zaniklých venkovských sídlišť z pozdního středověku. Plužiny a intravilány některých z nich dnes pokrývá les, jenž nabízí vhodné pod-

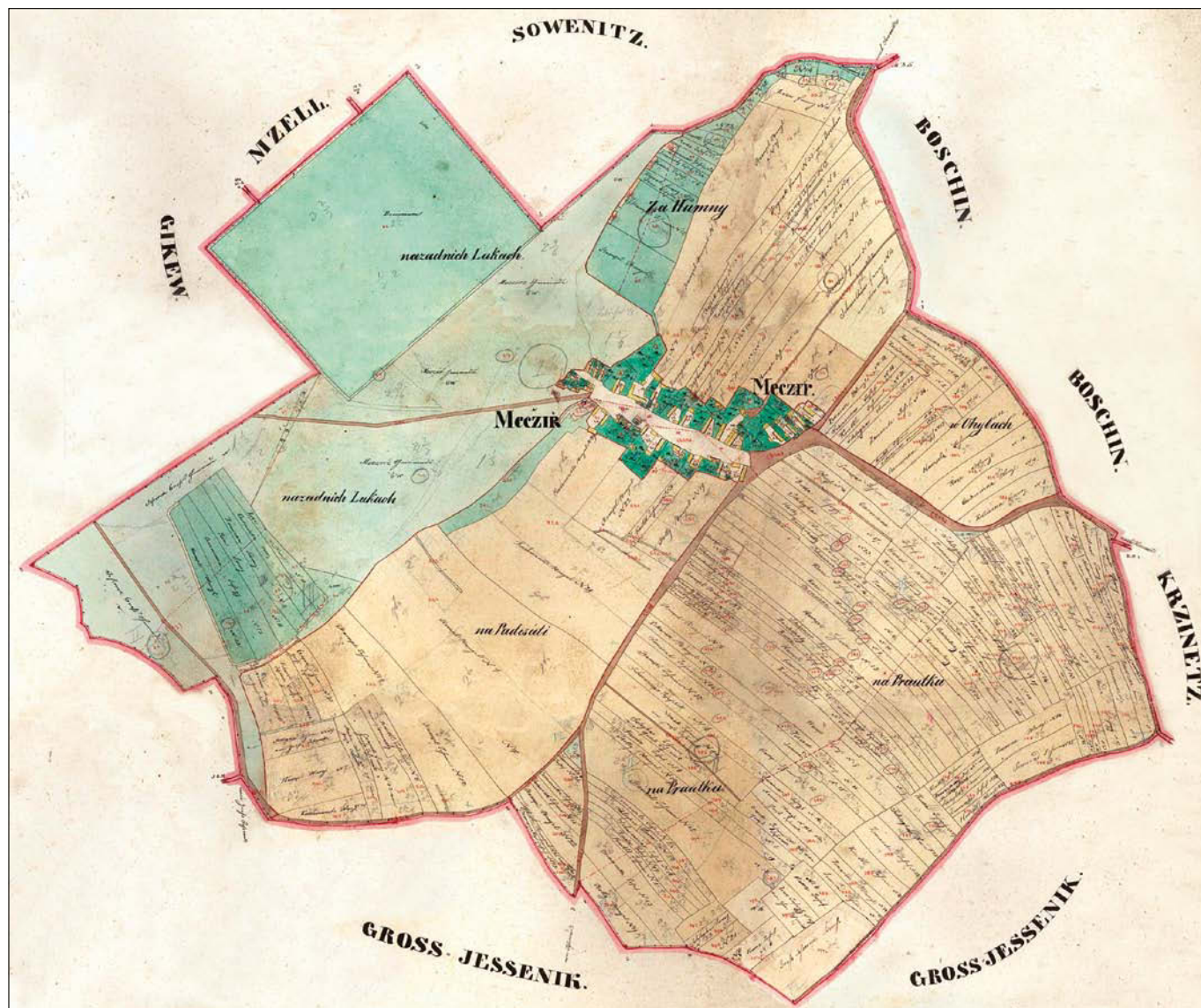

mínky pro průzkum reliktní v podobě drobných povrchových tvarů. Předkládaná studie obrací pozornost ke dvěma z nich.

Terénní pozůstatky obou dokumentovaných zaniklých vsí se vzdor četným devastacím zásahům, které byly způsobeny současným lesním hospodařením, uchovaly ve stavu umožňujícím postihnout jejich sídelní formu. Protože zanikly už v 15. století, představují v daném regionu bezpečné východisko pro diskuzi o vrcholné středověké podobě plužin a charakteru zástavby vsí. U mnoha dodnes žijících okolních sídlišť přitom často shledáváme obdobné typologické znaky, prvně zobrazené mapami stabilního katastru. Obě zkoumané lokality proto můžeme považovat za charakteristické příklady regionálních sídelních forem v mladším středověku s kontinuitou do novověku. Vysoký výpovědní potenciál pro poznání sídelní formy jako celku mají zvláště terénní relikty na kat. ú. Hasina. Jedná se o příklad spíše malé a geometricky pravidelně vyměřené vsi se skromným hospodářským zázemím. Vzhledem k absenci charakteristických reliktní kamenných konstrukcí předpokládáme, že hlavním stavebním materiálem bylo dřevo a hlína (uvažovat lze např. o sušených cihlách). Podobnému rázu zástavby nasvědčuje i stav dochování reliktní v zaniklé vsi na kat. ú. Záhornice.

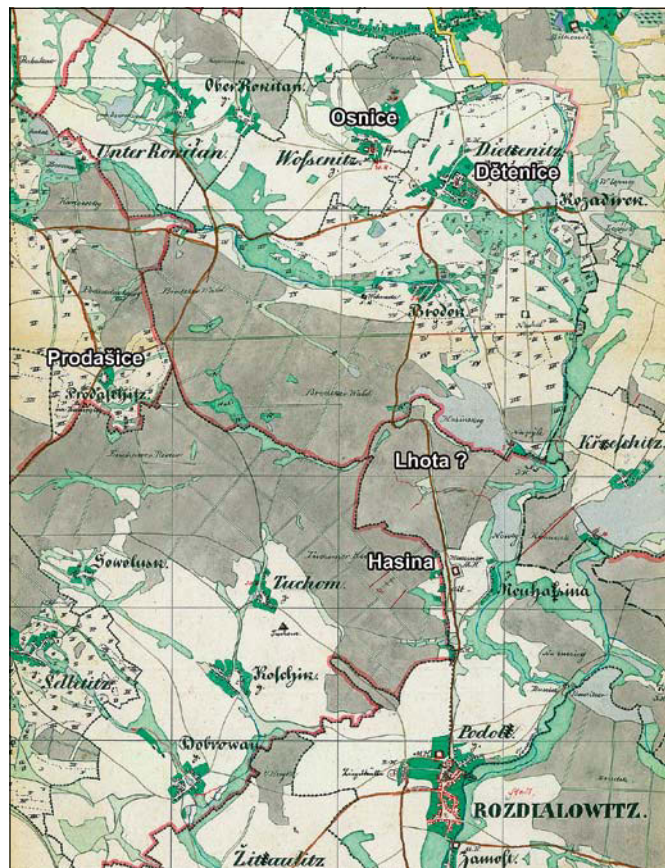
Rozborem písemných pramenů se podařilo nejen datovat zpusnutí a zánik obou vsí do 15. století, ale zčásti poznat i je-

jich sociální kontext v závěrečném období existence. Sídliště na kat. ú. Hasina, v jehož areálu byly identifikovány pouze relikty poddanských usedlostí, spojujeme s Lhotou neboli Lhotkou lokalizovanou v prostoru mezi Dětenicemi a Rožďalovicemi. Terénní relikty na kat. ú. Záhornice, mezi nimiž dominují dvě tvrziště, připisujeme zaniklým Čelčicím. S nimi se pojí bohaté a z historického pohledu nesmírně zajímavé zmínky o plejádě zástupců drobné, ale nikoliv bezvýznamné lokální šlechty. Mezi jejími doloženými držiteli vyčnívá Bohuněk Puklice, jenž pocházel z rozvětvené rodiny ukotvené zprvu v Běrunicích, jejíž členové vlastnili četné drobné majetky na Královéměstečku, popř. v širokém pásu mezi střední Cidlinou a Mrlinou. Bohuněk se zprvu psal podle Štítar (1375, 1382), kde původně vlastnil mimo jiné tvrz a hospodářský dvůr, poté podle hradu Frýdštejna (1385, 1387) a později právě podle Čelčic (1388–1407). Doloženy pro něj jsou čilé majetkové transakce v rámci rodiny i mimo ní, a to prodeje (Štítary, platy z Dobšic a Čelčic), směny (Hlušice) i nákupy majetků (Tehov). Mezi Bohuněkovi partnery patřila drobná i vyšší šlechta, pražští měšťané, církevní instituce a také mistři pražské univerzity nebo úředníci arcibiskupské konsistoře. Bohuněk se pohyboval na dvoře Václava IV. a kolem roku 1400 zastával důležitý úřad podkomorníka. Jako poručník spravoval v 80. letech poměrně rozsáhlé majetky šlechtíků Zdeňka z Nadslavi a také krátkodo-

Obr. 14: Mečír u Křince (okres Nymburk), katastr vsi na indikační skice z roku 1842 (Národní archiv, Praha). Typologicky i geograficky velice blízká analogie k formě plužiny zaniklé vsi Lhota (?) – srov. obr. 12.

Obr. 15: Okolí městečka Rožďalovice (okres Nymburk) na Mapě kultur království Českého z let 1837–1844 (Ústřední archiv zeměměřictví a katastru). Vyznačeny jsou vsi zmíněné v prodeji platů z Dětenic roku 1405.

bě vlastnil, nebo alespoň spravoval hrad Frýdštejn. Nejpozději od konce 80. let se ale jeho hlavní venkovské sídlo nacházelo v Čelčicích, jejichž terénní výzkum proto přispívá k poznání lokálního prostředí, v němž se drobná šlechta z okolí Václava IV. pohybovala a reprezentovala.

S výpovědí písemných pramenů o extrémní míře roztržitosti nosti majetkové držby na Královéměstecku zajímavým způsobem korespondují výsledky geodeticko-topografického průzkumu zaniklé vsi na kat. ú. Záhornice. Identifikujeme zde dvě tvrziště s přílehlými dvory a patrně pozůstatky ještě třetího vrchnostenského dvora. Tyto tři areály přitom vytvářejí prostorovou kumulaci. Otázku, který z nich mohl pro své potřeby

využívat Bohuněk Puklice, ponecháváme otevřenou. Dochované terénní relikt zdejším vrchnostenských sídel se svým rázem nevymykají z nároků drobné šlechty. Přesto je pravděpodobné, že některé z nich sloužilo jako rezidence muže, který dosáhl pozoruhodného majetkového a sociálního vzestupu.

Příkladem, kdy v jedné vsi evidujeme těsnou prostorovou dvojici tvrzišť, je málo. Co na párových tvrzištích na kat. ú. Záhornice zaujme na první pohled, je jejich vzájemná tvarová odlišnost. Ani tato skutečnost ale není bez analogií. Už pouze podle nákresu z 19. století máme doloženu existenci sousední dvojici tvrzišť ve vsi Blatník na Pardubicku; jedno bylo kruhové, druhé čtverhranné (Čejpová 2008). Čerstvě byla publikována dvojice těsně vedle situovaných okrouhlých tvrzišť z intravilánu zaniklé vsi neznámého jména ve Slavkovském lese (Prekop – Crkal – Černý – Křišťuf – Peksa 2021, 34–35). V neposlední řadě je třeba zmínit známou dvojici gotických tvrzi v Kestřanech u Písku, situovaných těsně vedle sebe a po architektonické stránce vzájemně dosti odlišných (Kašíčka 1987). Z geograficky blízkých analogií lze zmínit také dvě tvrziště v areálu zaniklé vsi Mastnice na kat. ú. Hradčany jižně od Městce Králové (Durdík – Chotěbor – Sakařová 1991).

Príspevek vznikl v rámci dílčího cíle I.3 Terénní identifikace a dokumentace vybraných archeologických lokalit a opomíjených archeologických památek v krajině za pomoci standardních a nových dokumentačních metod výzkumné oblasti I. Archeologie financované z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (IP DKRVO). Podpořen byl dále programem Progres Q07 – Centrum pro studium středověku Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (Tomáš Klír). Autoři děkují panu dr. Robertu Novotnému za konzultaci zmínek v písemných pramenech.

Studie využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

doc. PhDr. Tomáš Klír, Ph.D. (Tomas.Klir@ff.cuni.cz): Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav pro archeologii, Celná 20, Praha 1 – Mgr. Jan Kypta, Ph.D. (kypta.jan@npu.cz) – Jiří Marounek (marounek.jiri@npu.cz): Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, Sabinova 373/5, Praha 3 – Mgr. Ondřej Malina, Ph.D. (malina.ondrej@npu.cz): Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Lokti, Kostelní 81/25, Loket

POZNÁMKY

1. Raně středověké počátky měly zaniklé Štitary u Městce Králové (viz níže). Naopak mezi pozdní lokace patřila Mladá u Lysé nad Labem (srov. Klír 2008, 99, 101).
2. Pracujeme s daty v kategorii LSS L-n pm. Pro jejich zobrazení jsme použili kombinaci metod Hillshade, Sky-view faktor a Local Relief Model.
3. Čtverhranný tvar centrálního pahorku patrně představuje charakteristickou regionální formu tvrzišť na území, které se táhne od Boleslavska (blíže Krásný – Kypta – Marounek – Neustupný 2019) po Nymbursko. Z geograficky nejbližších analogií lze uvést tvrziště v prostoru zaniklé vsi Varobyle na kat. ú. Mlýnec. Jeho podoba je dobře patrná na leteckém snímku z roku 2018 (zveřejněno na stránkách mapy.cz); přibližně 650 m jihozápadně od okraje extravilánu vsi Mlýnec. Dále lze uvést tvrziště typu motte v zaniklém Kří na kat. ú. Hradištko u Sadešské (Klír 2008, 145–148) nebo v zaniklé Mastnici na kat. ú. Hradčany u Městce Králové (Durdík – Chotěbor – Sakařová 1991).
4. K metodě analýzy LiDAR dat a analýzy plužin srov. Malina 2015; Malina – Holata – Plzák 2021.
5. Z centrálních lokalit můžeme jmenovat Libici na jihu, Hradištko na severovýchodě, Čechov na severu a Havraň na západě (Klír 2005; Mařík 2009; Profantová 2012; Klír – Vojtěchovský 2013, 344–346; Janovská – Klír 2020).
6. Relikty vsi byly dokumentovány v roce 2006 a později začleněny do výzkumného projektu GA ČR „Vesnická sídliště v Čechách v období pozdně středověkých a raně novověkých proměn (14.–16. století)“ (řešitel Tomáš Klír). Výsledky terénního průzkumu zatím nejsou publikovány.
7. Průzkum byl realizován v rámci téhož projektu jako u předchozí zmíněné lokality. Vyhodnocení povrchových sběrů je součástí dosud neobhájené bakalářské práce na Ústavu pro archeologii FF UK.
8. Těžba probíhala patrně mezi lety 1841 až 1938 (na leteckých měřických snímcích je patrné, že roku 1938 daná plocha čerstvě zarůstala lesem, roku 1951 byl už les vzrostlý).

PRAMENY A LITERATURA

Internetové zdroje

AIS ČR: Archeologický informační systém České republiky (<https://www.aiscr.cz/>)
 Kartotéky Augusta Sedláčka (<http://www.augustsedlacek.cz/>)
 Půdní mapy 1: 50 000 (<https://mapy.geology.cz/pudy/>)
 Terežian online (<https://terežian.com/mapa.php>)

Edice pramenů

AČ 26: Kalousek, J. ed., Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXVI. Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy (A–K). Praha 1909.
 AČ 31: Friedrich, G. ed., Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXXI. První kniha provolací desk dvorských z let 1380–1394. Praha 1921.
 AČ 35: Friedrich, G. ed., Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXXV. Druhá kniha provolací desk dvorských z let 1395–1410. Praha 1935.
 AČ 36: Friedrich, G. ed., Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXXVI. Třetí kniha provolací desk dvorských z let 1411–1448. Praha 1941.
 AČ 37/1–3: Friedrich, G. ed., Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXXVII. Čtvrtá kniha provolací desk dvorských z let 1453–1480. Praha 1941–1944; 3 svazky.
 CDB I: Friedrich, G. ed., Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I, 805–1197. Pragae 1904–1907.
 CDB II: Friedrich, G. ed., Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II, 1198–1230. Pragae 1912.
 CDB IV/1: Šebánek, J. – Dušková, S. edd., Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1, 1241–1253. Pragae 1962.
 CDB V/2: Friedrich, G. – Šebánek, J. – Dušková, S. edd., Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/2, 1267–1278. Pragae 1981.
 CIB II/2: Jireček, H. ed., Codex juris Bohemici. Tomi II pars I. Pragae – Lipsiae 1896.
 FRB II: Emler, J. ed.; Tomek, V. V. přeložil, Prameny dějin českých. Díl II. Kosmův letopis český s pokračovateli = Fontes rerum Bohemicarum. Tom II. Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus. Praha 1874.
 LC II: Emler, J. – Tingl, F. A. ed., Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim II. Liber secundus. Ab anno 1369 usque 1373. Pragae 1868.
 LC III–IV: Emler, J. – Tingl, F. A. ed., Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim III–IV. Liber tertius et quartus. Ab anno 1373 usque ad annum 1373. Pragae 1879.
 LC VII: Emler, J. – Tingl, F. A. ed., Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim VII. Liber septimus. Ab anno 1410 usque ad annum 1419. Pragae 1886.
 LE VI: Podlaha, A. ed., Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber VI (1397 – 1405). Pragae 1927.
 Monumenta VI: Dobner, G. ed., Monumenta historica Boemiae VI. Pragae 1785.
 RBM II: Emler, J. ed., Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II, 1253–1310. Pragae 1882.
 RBM IV: Emler, J. ed., Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV, 1333–1346. Pragae 1892.
 RBM VI/2: Mendl, B. ed., Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VI/2, 1355–1363. Pragae 1929.
 RT I: Emler, J. ed., Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých I = Reliquiae tabularum terrae Regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum I. Praha 1870.
 RT II: Emler, J. ed., Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých II = Reliquiae tabularum terrae Regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum II. Praha 1872.

Literatura

Bubeník, J. 1997: Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století. (Katalog nalezišť). Praha.
 Cejpová, M. 2008: Zaniklý „hrad“ Blatník. In: Dějiny staveb 2008, Plzeň, s. 34–36.
 Demek, J. – Mackovčín, P. ed. 2006: Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny. Brno, 2. vyd.

Durdík, T. – Chotěbor, P. – Sakařová, J. 1991: Povrchový průzkum tvrzišť a zaniklé středověké vesnice Mastnice, Castellologica bohemia 2, s. 213–224.
 Hellich, J. 1923/1981: Příspěvek k podobě zaniklých osad na Poděbradsku, Polabí 21, s. 2–34 (přetištěno z Časopis pro dějiny venkova 10, 1923, s. 1–18, 65–78).
 Chalupa, A. a kol. 1964: Tereziánský katastr český 1. Rustikál (kraje A–CH). Praha.
 Janovská, V. – Klír, T. 2020: Nedestruktivní výzkum zaniklé Havraně (okres Nymburk). Příspěvek k podobě raně středověkých center nižšího řádu, Archaeologia historica 45, č. 1, s. 67–91.
 Jireček, H. 1903: Právní život v Čechách a na Moravě v tisícileté době od konce IX. do konce XIX. století. Praha.
 Kadlec, J. 1985: Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag vom Gründungsjahr 1285 bis zu Hussitenkriegen. Mit Edition seines Urkundenbuchs. Würzburg.
 Kašička, F. 1987: Soubor tří feudálních sídel a dvorce v Kestřanech u Písku, Archaeologia historica 12, s. 331–343.
 Klír, T. 2005: Výzkumy Jana Hellicha na středověkých lokalitách Poděbradska. In: Studia Mediaevalia Pragensia 5, Praha, s. 61–111.
 Klír, T. 2008: Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku. Dissertationes Archaeologicae Brunenses / Pragensesque 5. Praha.
 Klír, T. 2014a: Zur Problematik der sog. Endphase der hochmittelalterlichen Kolonisation und zu den Siedlungsformen in Böhmen. Die Wüstung Kří bei Sadská (Mittelböhmen), Praehistorica 31/1, s. 373–404.
 Klír, T. 2014b: Das Hinterland des fürstlichen Hofes in Sadská und der Burg Podiebrad: Entwicklung und Ende eines Jagdforstes. In: J. Fajt – M. Hörsch – V. Razím edd., Křivoklát – Pürglitz. Jagd, Wald, Herrscherrepräsentation. Studia Jagellonica Lipsiensia 17, Ostfildern, s. 255–273.
 Klír, T. 2020: Rolnictvo na pozdně středověkém Chebsku. Sociální mobilita, migrace a procesy pustnutí. Praha.
 Klír, T. – Vojtěchovský, T. 2013: Sídelní kontext venkovské sakrální architektury. Vykleky číšníka Zbraslava a jeho ženy Domaslavy, Archaeologia historica 38, č. 2, s. 327–353.
 Krásný, F. – Kypta, J. – Marounek, J. – Neustupný, Z. 2019: Dvě (případně tři) nově zjištěná tvrziště na Mladoboleslavsku, Památky středních Čech 33, č. 2, s. 50–58.
 Kurpelová, M. – Coufal, L. – Čulík, J. 1975: Agroklimatické podmínky ČSSR. Bratislava.
 Malina, O. 2015: Hledání neviditelného. Relikty pluziny zaniklých středověkých vsí a možnosti jejich detekce a interpretace na datech LLS, Zprávy památkové péče 75, s. 513–520.
 Malina, O. – Holata, L. – Plzák, J. 2021: Možnosti srovnávací analýzy pluziny zaniklých středověkých vsí. Vypovídací hodnota vybraných lokalit a role digitálního modelu reliéfu z dat leteckého laserového skenování, Musica Archaeologia 5, v tisku.
 Mařík, J. 2009: Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku. Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque 7. Praha.
 Musílek, M. 2015: Patroni, klienti, příbuzní. Sociální svět Starého Města pražského ve 14. století. Praha.
 Nohejlová, E. 1925: Příběhy kláštera opatovického. Praha.
 Nový, R. 1991: Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století, in: Studia Mediaevalia Pragensia 2, Praha, s. 125–146.
 Palacký, F. 1941: Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků. In: J. Charvát ed., Dílo Františka Palackého I. Praha, s. 321–417.
 Poděbradsko I: Poděbradsko. Obraz minulosti i přítomnosti. Díl I. Popis politického okresu poděbradského. Poděbrady 1906.
 Poděbradsko III/1: Poděbradsko. Obraz minulosti i přítomnosti. Díl III. Část první. Místopis okresu Královéměstského. Nymburk 1909.
 Prekop, F. – Círk, J. – Černý, D. – Křišťuf, P. – Peksa, V. 2021: Nová zjištění průzkumu zakázané krajiny Doupovských hor – zaniklé středověké vesnice, Archaeologia historica 46, č. 1, s. 27–55.
 Profantová, N. 2012: Nově získané kovové předměty z hradiště Čechov a jeho okolí, Archeologie ve středních Čechách 16, č. 1, s. 315–320.
 Profous, A. 1947–1960: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl I (1947), II (1949), III (1954), IV (1957), Profous, A. – Svoboda, J.), V (1960, Svoboda, J. – Šmilauer, V.). Praha.

- Riegger, J. A. 1788: Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen. VI. Heft. Leipzig – Prag.
- Sedláček, A. 1932: Hrady, zámky a tvrze království Českého X. Bolešlavsko. Praha, 2. vyd.
- Šimák, V. 1938: České dějiny I/5. Středověká kolonisace v zemích českých. Praha.
- Špička, A. 1948: Půdy soudního okresu Městec Králové. Průvodní zpráva k půdní mapě okresu. Praha.
- Tomek, V. V. 1892: Dějepis města Prahy 2. Praha, 2. vyd.
- Tomek, V. V. 1893: Dějepis města Prahy 3. Praha, 2. vyd.

- Tomek, V. V. 1905: Dějepis města Prahy 5. Praha, 2. vyd.
- Úlovec, J. 2004: Zaniklá tvrz a ves Beňovice u Kněžic, Hláška 15, č. 3, s. 39–42.
- Ulrychová, E. 2004: Soupis zaniklých středověkých vsí na Jičínsku, Z Českého ráje a Podkrkonoší 17, s. 135–165.
- Ulrychová, E. 2017: Neznámý hrad mezi Kopidlňem a Rožďalovicemi, Archeologie ve východních Čechách 14, s. 216–228.
- Vacek, F. 1921: Emfyteuse v Čechách ve XIII. a XIV. století, Časopis pro dějiny venkova 8, s. 17–42, 65–91, 113–137, 177–202.
- Vávra, I. 1972: Polská cesta, Historická geografie 8, s. 3–30.

Zwei mittelalterliche Dorfwüstungen im Grenzgebiet zwischen den Bezirken Nymburk und Jičín und ihr sozialer Kontext

Die Elbeniederung zwischen dem unteren Strom der Iser und der Cidlina ist mit fast kompaktem Waldstreifen gesäumt, der im Spätmittelalter mit einer Reihe Dörfer bewohnt war, von denen manche noch vor dem Ausgang des Mittelalters, bzw. in der frühen Neuzeit verschwunden sind. Im vorliegenden Beitrag wird das Augenmerk zu zwei Dorfwüstungen gewendet, die sich im nördlichen und nordöstlichen Teil der heutigen Waldung befanden. Die Geländereise von beiden Dorfwüstungen erlitten zwar jüngst durch die Waldbewirtschaftung zahlreiche Schäden, sie erhielten sich immerhin im Zustand, der es erlaubt, die Form ihrer Flur sowie die ihres Innenbereichs zu rekonstruieren. Da sie schon im 15. Jahrhundert verschwunden sind, sie stellen in der erforschten Region einen sicheren Ausgangspunkt eines Diskurses über die hochmittelalterliche Gestalt der Flur sowie den Charakter der Dorfbauung dar. In manchen bis heutzutage vorhandenen Dörfern findet man oft ähnliche typologische Zeichen, die zum ersten Mal die Katasterkarten des 19. Jahrhunderts aufgenommen haben. Beide geforschten Ortschaften dürfen daher für charakteristische Beispiele der regionalen Siedlungsformen des Spätmittelalters und auch der Neuzeit gehalten werden.

Für die Erkenntnis der Siedlungsform als Ganzen haben besonders die Geländereise in der Katastergemeinde Hasina einen hohen Aussagepotenzial, die sich mit hohem Maß an Wahrscheinlichkeit mit der Dorfwüstung Lhota identifizieren lassen. Es handelt sich um ein Beispiel einer eher kleineren geometrisch regelmäßig vermessenen Siedlung mit einem bescheidenen wirtschaftlichen Hinterland. Am digitalen Geländemodell lässt sich Verlauf von mehreren Zehnern lange, drei Gruppierungen bildende Grenzstreifen erkennen, die klar an die Anordnung der Dorfbauung angeknüpft sind – an der West-, Ost- und Südseite des Dorfes. Die Grundstücke sind von Band- oder Trapezform, sie liefen wohl vom Dorfkern hindurch bis zur Flurgrenze.

Im Innenbereich der Dorfwüstung in der Katastergemeinde Záhornice, die sich hypothetisch mit dem einstigen Dorf Čelčice identifizieren lässt, erhielten sich im günstigen Zustand Reste von zwei nebeneinander situiereten herrschaftlichen Höfen. In jedem der beiden Areale befindet sich ein Turmhügel. Neben ihnen wird ein größeres rechteckiges Areal registriert, das dem Flächenausmaß gemäß hypothetisch für einen Rest vom weiteren Herrschaftshof gehalten werden möge.

Durch die Schriftquellenanalyse ist es gelungen nicht nur die Verwüstung und Untergang beider Dörfer in das 15. Jahrhundert zu datieren, sondern auch zum Teil ihren sozialen Kontext in der letzten Periode ihrer Existenz kennenzulernen. Mit dem Dorf Čelčice verknüpfen sich reiche Erwähnungen von einer Reihe der lokalen Kleinadelvertreter, die aber nicht ohne Bedeutung waren. Unter seinen belegten Besitzern ragt besonders Bohuněk Puklice aus der verzweigten, ursprünglich im Nachbardorf Běrunice sesshaften Familie empor. Bohuněk schrieb sich zunächst nach dem Dorf Štítary (1375, 1382), wo er a. a. den Ansitz und einen Hof besaß, dann nach der Burg Frýdštejn (Friedstein, Bez. Jablonec nad Nisou [Gablonz], 1385, 1387) und später nach dem Dorf Čelčice (1388–1407). Es gibt rege Besitztransaktionen im Rahmen der Familie sowie außer ihr. Zu den Partner Bohuněks zählten Klein- sowie höherer Adel, Prager Patrizier, Kircheninstitutionen und auch die Meister der Prager Universität oder Konsistorialbeamten. Bohuněk war einer der Höflinge König Wenzels IV. Sein Landsitz befand sich spätestens ab Ende der 1380er Jahre in Čelčice.

Abb. 1: Die Besiedlung in der Umgebung von Městec Králové (Königstadt, Bez. Nymburk). Legende: blauer Punkt – hoch- und spätmittel-

alterliche Siedlung, bislang vorhanden; roter Punkt – wüste Siedlung; gelber Punkt – Siedlungsresiduum (Höfe an Stelle der Dörfer); grüner Punkt – die in der Neuzeit entstandene Siedlung.

Abb. 2: Die im Text erwähnten Dörfer in der Umgebung von Městec Králové.

Abb. 3: Lage der Dorfwüstung Čelčice(?), Katastergemeinde Záhornice (Bez. Nymburk).

Abb. 4: Reste vom Dorffinnenbereich und der Flur der Dorfwüstung Čelčice(?). Digitales Geländemodell.

Abb. 5: Reste vom Dorffinnenbereich und der Flur der Dorfwüstung Čelčice(?). Digitales Geländemodell mit Deutung der Geländereise. Legende: violette Linien – Parzellengrenzen (Linienrücken) entlang der Dorfplatzumfassung; gelbe Linien – Grenzen (Linienrücken) an Seiten und in Parzellenhinterteilen; dunkelblaue Linien – Graben (kontinuierliche kreisförmige Gebilde bezeichnen das Turmhügel-paar); rote Linie – Außenwall des Turmhügels; dunkelviolette Flächen – Dorffinnenbereich (leere Fläche inmitten stellt den Dorfplatz dar); hellviolette Flächen – Spuren nach Steinabbau; dunkelgrüne Flächen – Hohlwege; orange Linien – Grenzrücken zwischen einzelnen Flurbereichen; grüne Linien – konvexe Grenzstreifen; blaue Linien – konkave Grenzstreifen.

Abb. 6: Dorfwüstung Čelčice(?). Nordwestlicher Teil des Innenbereichs mit drei Arealen der herrschaftlichen Höfe und dem Turmhügelpaar. Legende: gelb – Linienrückenkronen (Reste der Parzellenbegrenzung und Turmhügelwälle); grün – Turmhügelscheitel; dunkelviolett – Grabenboden; hellviolett – Waldwege; blau – rezente Wasserableitungsrinnen; graue Flächen – Ausmaß der rezenten Beschädigung.

Abb. 7: Dorfwüstung Čelčice(?). Reste der Untertanengehöfte, ungefähr inmitten der nordöstlichen Dorfplatzfront. Legende: gelb – Linienrückenkrone (Rest der Parzellenabgrenzung); blau – rezente Wasserableitungsrinne; violett – Waldwege; grau – Ausmaß der rezenten Beschädigung; blaue Schraffur – undurchdringlicher Bestand.

Abb. 8: Dorfwüstung Čelčice(?), der südlichere Turmhügel.

Abb. 9: Dorfwüstung Čelčice(?), der nördlichere Turmhügel.

Abb. 10: Lage der Dorfwüstung Lhota(?), Katastergemeinde Hasina (Bez. Nymburk).

Abb. 11: Reste des Dorffinnenbereichs und der Flur der Dorfwüstung Lhota(?). Digitales Geländemodell.

Abb. 12: Reste vom Innenbereich und der Flur der Dorfwüstung Lhota(?). Digitales Geländemodell mit Deutung der Geländereise. Legende: dunkelviolette Flächen – Innenbereich des Dorfes (freie Fläche inmitten bezeichnet den Dorfplatz); hellviolette Flächen – Steinabbauspuren; dunkelgrüne Flächen – Hohlwege; orange Linien – Linienrücken zwischen einzelnen Flurbereichen; grüne Linien – konvexe Grenzstreifen; blaue Linien – Dammtorsos nach verschwundenen kleinen Teichen.

Abb. 13: Dorfwüstung Lhota(?). Gesamte Innenbereichssituation. Legende: blau – Wasserläufe; Raster der blauen Strichlinien – stark untertauchte Flächen; gelb – Dammtorsos nach verschwundenen kleinen Teichen; orange Flächen – Steinabbauspuren; graue Flächen – Ausmaß der rezenten Beschädigung; hellviolett – Waldwege.

Abb. 14: Mečír b. Krínek (Bez. Nymburk), Katasterkarte, 1842. Typologisch sowie geografisch eine sehr nahe Analogie der Form der Flur der Dorfwüstung Lhota(?) – vgl. Abb. 12.

Abb. 15: Umgebung der Stadt Rožďalovice (Bez. Nymburk), Karte aus den Jahren 1837–1844. Evident gemacht Dörfer, die in der Urkunde aus dem J. 1405 erwähnt sind.

(Übersetzung J. Noll)